

TİCARİ VE SİYASAL LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ DENEYİMİ

Ö. Selçuk EMSEN^(*)
M. Kemal DEĞER^(**)

Özet: Kalkınma iktisadında popüler konulardan birisi de ekonomilerin dışa açılması ve buna bağlı olarak büyümenin sağlanacağına dair argümandır. Bu çerçevede, ekonomilerin liberalize edilmesi ve ihracata yönelik politikaların uygulanmasının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, ihracatın büyüme üzerinde anlamlı etkisinin olabilirliğinin ön koşulunun asgari kalkınmışlık düzeyinde olması gerekliliği ile ifade edilir. Diğer taraftan kurumsal yönetim ve iyi idare kavramları ile giderek daha popüler hale gelen literatür ise, istikrarlı büyümenin belirleyicilerinin sadece ekonomik liberalizasyonla değil, bunun aynı zamanda siyasal liberalizasyonla desteklenmesi gerekliliğine işaret eder. Bu çalışmada, geçiş ekonomilerinde siyasal ve ekonomik liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkileri araştırılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, geçiş ekonomilerinin tamamı ile düşük gelirli geçiş ekonomilerinde yakalanamayan siyasal liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkisi, üst ve orta-üst gelir grubunda bulunan ülkeler için belirgin bir şekilde ortaya çıktığı gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle elde edilen sonuçlar, ticari liberalizasyonun büyüme üzerine etkilerinin görülebilmesi için ekonomik açıdan asgari kalkınmışlık düzeyinde olma koşulunun olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda bunun siyasal anlamda da belirli bir özgürlük düzeyine ulaşmış olma gerekliliği ile paralel gittiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Liberalizasyon, Kurumsal Yönetim, Ekonomik Büyüme, Geçiş Ekonomileri, Nedensellik Testleri ve Panel Veri Tahminleri.

Abstract: One of the popular topics in development economics concerns the argument that economies that are open tend to experience growth. In this perspective, there is a lot of empirical studies showing the relationship between economic liberalization and export-oriented policies on economic growth. In these studies, a precondition for export effects on economic growth is the necessity of a minimum developmental level. The academic literature is rich with good corporate and good governance concepts indicating not only that determinants of stability and economic growth are economic liberalization, but also, that economic growth needs to be supported with political liberalization. In this study, the relationships between economic growth and political-economic liberalization in transition economies have been examined. According to estimated results, the relationship between political liberalization and economic growth does not affect all transition economies and low-income transition economies have been clearly observed in high income and middle-high income transition economies. In other words, these results demonstrate that the effect on economic growth of trade liberalization advances in tandem together with minimal development conditions. Alongside this, it also seems necessary to achieve a specific level of freedom.

Keywords: Economic Liberalization, Corporate Governance, Economic Growth, Transition Economies, Causality Tests and Panel Data Estimations.

---

^(*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

^(**) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

I. Giriş

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişkilerin kökeninde Adam Smith ile başlayan ve David Ricardo, Robert Torrens, James Mill ve John Stuart Mill gibi iktisatçılarca zenginleştirilen Klasik iktisadi düşünce okulu bulunmaktadır. Klasik iktisadın 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başından beri şekillendirdiği görüşte, serbest ticaretin uluslararası uzmanlaşmayı teşvik ederek ülkelerde iktisadi verimliliği ve dolayısıyla büyümeyi artırdığı kabul edilir. Sonraki süreçte iktisat yazınında bu düşüncenin lehinde ve aleyhinde geliştirilen argümanlara bağlı olarak teorik düzeyde dışa açılmanın avantajlarına vurgu yapan düşünceler, teoriden pratiğe, 1960'lı yılların başında Güney Doğu Asya ülkelerinde (Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Güney Kore) ya da bilinen ifadesiyle Asya Kaplanları'nda ve yaygın bir şekilde de 1970'li ve 1980'li yıllarda çoğu gelişmekte olan ülkede daha belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Medina-Smith, 2001: 2). Bu yıllar, dünyada önemli yapısal dönüşümlerin ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Örneğin baskın ortodoks yapısal ayarlama programları, efektif talebi yurtiçi piyasalardan dış piyasalara kaydırarak, küresel ekonomi ile bütünleşme ve buna bağlı olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dayalı büyüme stratejilerine geçişi hedeflemektedir. Böylece ortodoks yapısal programları uygulayan ülkelerde ticarete ağırlık verme, ana amaç konumuna gelmiştir. Dolayısıyla ilk aşamada mal piyasalarında liberalizasyon dikkati çekerken, 1990'lı yılların başında ise faktör piyasalarının ve özellikle de finansal piyasaların liberalizasyonunun ağırlıklı olarak yapıldığı yıllar olmuştur (Mostert, 2003: 2-3). Bu perspektifte ekonomik liberalizasyon ile dışa açıklık kavramları eş-anlamli kullanılır olmaya başlamıştır.

Mal ve faktör piyasalarındaki liberalizasyon uygulamalarının ağırlık kazanmasına paralel olarak, iktisat teorisi yazınında, dışa açıklık ile ekonomik büyüme üzerinde istatistik açıdan anlamlı ve pozitif ilişkilerin bulunduğunu belirten önemli bir literatür oluşmuştur¹. Büyüme ve dışa açıklık ilişkilerini ifade eden ekonomik liberalizasyonun yanı sıra 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren gözlenen finansal krizlerde de ekonomilerin liberalize edilmesinin tek başına yeterli olmadığı, bunun aynı zamanda siyasal liberalizasyonla desteklenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında, istikrarlı bir ekonomi için iktisatçıların da kabul ettiği siyasal liberalizasyon olgusu, "kurumsal yönetim" kavramı çerçevesinde uygulanan istikrar politikalarının bir ayağını oluşturur hale gelmiştir. Dolayısıyla literatürdeki çoğu çalışmada, büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiler incelenirken, kriz olgularını irdeleyen araştırmacıların bir kısmı da yaşanan krizlerle birlikte ekonomilerin küçülmesinde belirleyici faktörler olarak ekonomi dışı unsurlar üzerine yoğunlaşmaya başlamışlardır.

Bu çalışmada, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren hem siyasal hem de ekonomik anlamda liberalizasyona yönelen, dolayısıyla "ikiz geçiş" kavramıyla da nitelendirilebilecek olan Merkezi ve Doğu Avrupa ile Merkezi ve

Batı Asya ülkelerinin bu dönüşüm süreçlerinin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır². Bu amaç doğrultusunda çalışma, beş kısım olarak planlanmıştır. Birinci kısımda, öncelikle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen iktisat teorisi tartışmaları ele alınmıştır. İkinci kısımda, ekonomik krizlerle birlikte yükselen bir değer olarak kurumsal yönetim kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü kısımda, büyüme ve ticari açıklık üzerine yapılmış çok ülkeli çalışmalara ilişkin literatür bilgileri yanında ihracata dayalı büyüme hipotezini test eden çalışma bulgularına da yer verilmiştir. Ayrıca bu kısımda, son yıllarda geçiş ekonomilerindeki ticari liberalizasyon ve yurtiçi reformların büyüme üzerindeki etkilerini ele alan kısıtlı bir literatüre de değinilmiştir. Dördüncü kısımda ise, literatürden hareketle çalışmanın modeli, veri seti ve kaynağı üzerinde durulmuştur. Beşinci kısım ise araştırmadan elde edilen bulgulardan oluşmuştur.

II. Ticari Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerine Tartışmalar

Ekonomilerin dışa açılması, dolayısıyla ihracatın ekonomik büyümeye yol açtığına dair düşünce, iktisadi büyüme ve kalkınma literatüründe oldukça tartışmalı bir konudur. İktisat literatüründe ihracatın ekonomik büyümenin motoru olduğuna dair iddiaların yanı sıra ilişkinin yönü üzerinde de tam bir konsensüs oluşmamıştır (Giles ve Williams, 2000: 2; Hatemi-j, 2002: 26). İhracata yönelik büyüme (export-led growth: ELG) tartışmaları, bir ülkenin ihracatı teşvik etmek veya ithalatı ikame etmek (import substituting industrialisation: ISI) için ticaret politikalarının etkin kullanımıyla daha iyi bir düzeye gelip gelemeyeceği ile ilişkilidir (Giles ve Williams, 2000: 2; Sharma ve Panagiotidis, 2004: 4). Ülkenin uygulayacağı dış ticaret politikaları yoluyla daha iyi bir ekonomik düzeye ulaşıp ulaşamayacağı konusu, 1930'lu yıllarda D. H. Robertson'un pesimist bakış açısına karşı J. Viner'in optimist bakış açısında şekillenmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte bu bakış açısı, 1950'li yıllarda iki farklı uçta belirginleşen kalkınma stratejilerinin (yani dışa yönelik kalkınma ile içe dönük kalkınma stratejisinin) de temel dayanağını oluşturmuştur (Mihailov, 2005: 5; Clarke ve Ralhan, 2005: 4). Bu iki ucun kalkınma literatürü açısından bir diğer tanımlaması da, List-Hamilton kökenli dengeli kalkınma³ ile Hirschman'ın dengesiz kalkınma⁴ stratejilerine dayanır.

Kalkınma stratejisine, dengeli ve dengesiz kalkınma perspektifinden bakılabileceği gibi, dengesiz kalkınma stratejisinin daha çok ihracata yönelik büyüme stratejisi ile eş-anlaşılabilirliği söylenebilir. Yani bu bakış açısında, ihracat artışının reel üretim artışını pozitif yönde etkileyeceği görüşü hakimdir. İhracata dayalı büyüme görüşü, başta Balassa (1978 ve 1985) olmak üzere, Krueger (1978), Singer ve Gray (1988) ile Greenaway ve Sapsford (1994) gibi iktisatçıların geliştirmiş olduğu bir argüman olarak dikkat çeker. Bu strateji, neo-klasik arz yanlı büyüme teorisi modellemesi yani dışa açılma, büyüme ve faktör verimliliği ilişkilerini ortaya koyar (Harrison ve Hanson, 1999: 127).

Neo-klasik iktisat ekolü, ekonominin arz yönünü dikkate alan bir büyüme modelidir ve bu büyüme modeli de en popüler şekiliyle Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu ile ifade edilir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna ihracat değişkeninin eklenmesi, üretimi etkileyen üçüncü bir girdi gibi toplam faktör verimliliğindeki artışları ortaya koymada alternatif bir süreç sağlar (Medina-Smith, 2001: 1).

Diğer taraftan ekonomik büyümenin talep boyutuna dikkatleri çeken çalışmalar da bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin talep boyutunu dikkate alan çalışmalar, Keynesyen temelli olup, bu konu üzerine yoğunlaşan Kaldor (1970)'un büyüme modelinin esası, Hicks'in büyümeye bakış açısı orijinlidir. Diğer bir ifadeyle uzun dönemli büyüme oranının yön verdiği otonom talep artışı, büyümenin merkezi noktasında bulunmaktadır. Diğer bir deyişle dışa açık sanayileşmiş ekonomilerde ihracat ya da dış talep, büyümede anahtar bir rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla Kaldor (1970)'a göre dışa açık ekonomilerde ekonomik büyümenin temel kısıtı, dış taleptir (akt: Federici ve Marconi, 2002: 323).

Öte yandan dengesiz kalkınma stratejisine karşılık dengeli kalkınma düşüncesi ise çoğunlukla ithal ikameci sanayileşme stratejisini kendine temel almaktadır. Dengeli kalkınma düşüncesine bağlı olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerin büyük kısmında kabul görmesine rağmen, ihracata yönelik büyüme stratejisinin, 1960'lı yılların başında ve 1970 ile 1980'li yıllarda uygulamaya konulduğu gözlenmektedir (Onaran ve Stockhammer, 2002: 2). Günümüzde gelinen noktada her iki stratejinin lehinde ve aleyhinde argümanlar bulunmasına karşılık, özellikle ELG stratejisinin başarılı olduğu ülke deneyimlerinin⁵ yanı sıra, büyümenin yeni yatırımlardan ziyade, kapasite kullanım oranlarının artırılmasıyla sağlanmaya çalışıldığı Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye gibi ülkelerde görüldüğü şekliyle, başarısızlıkla sonuçlanan ülke deneyimleri de bulunmaktadır. İhracata yönelik büyüme stratejisine yönelik eleştiriler içerisinde az gelişmiş ülke (AGÜ)'lerin büyümelerinin, istikrarsızlık ve tahmin edilemezliğe bağlı olarak sürdürülemezliği konusunda endişeler bulunmaktadır. Bir diğer sorun ise, gelişmiş ülkelerdeki piyasaların AGÜ'lerden gelen malları massedip edemeyeceği veya ticarete yönelik kısıtlamaların gelişmenin rotasını engelleyip engellemeyeceği noktasındadır. Dolayısıyla bazı ekollerin ortaya çıkmasında, ihracata yönelik stratejinin belirtilen nedenlerden dolayı başarısızlığı yatmakta ve bu perspektifte, korumacılık veya ithal ikameci stratejinin, karşıt kalkınma stratejisi olarak benimsenmesini de tetiklemektedir. Korumacı bakış açısında, tarifeler, kotalar, sübvansiyonlar ve benzeri uygulamalarla, dışa yönelimli firmalara göre, yurtiçi piyasayı hedefleyen ithal ikameci firmaların üretim ve istihdamının daha hızlı bir şekilde etkilenebildiği savunulmaktadır. Ayrıca ithal ikamecilik değişik sektörlerin gelişimine katkıda bulunabilirken, ihracata yönelik strateji seçilmiş sektörlerle yönelik olabilmektedir. Diğer taraftan tarife ve benzeri uygulamalarla ülke hazinesine

gelir getirme fonksiyonuyla da ithal ikamecilik daha cazip bulunmaktadır (Giles ve Williams, 2000: 3).

Tarihsel gelişmeler ışığında bakıldığında ise, genel anlamda dışa açılma ve dış ticaret serbestiyetini savunan ülkeler arasında, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin olduğu dikkati çekmektedir (Ben-David vd., 1999: 5). Ayrıca uygulamalı bir çalışmada ise, ekonomik liberalizasyon ile birlikte fert başına GSYİH büyüme oranlarında kötüleşmenin olduğu, ancak bunun daha sonra iyileşme yönünde gelişmeler kaydettiği, yani gelirin zamana bağlı gelişiminin “j eğrisi” şeklinde bir trend izlediği ifade edilmiştir (Greenaway vd., 2002: 238). Diğer taraftan teorik bakış açısı dışında uygulamalı çalışmalarda ekonomik liberalizasyonun daima büyüme anlamına gelmediği, hatta ekonomiler üzerinde negatif etkilerinin olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Dollar (1992: 534)’ın çalışmasında, “gelişmiş ülkelerde hali hazırda kullanılan teknolojileri adapte edebilen GOÜ’lerin dışa açılmayla birlikte ekonomik büyümelerinde önemli artışlar yaşayacakları ifade edilmişken, endüstrileşmiş ülkeler için benzer etkilerin yakalanmadığı” bulgusuna ulaşılmıştır. Alternatif belirlemeler kullanan Dollar (1992: 540), dışa açılmayı destekleyecek biçimde uygun bir reel döviz kuru politikası uygulanmamasının ülke gelir seviyesine, dolayısıyla büyümesine olumsuz etkilerinin olabileceğini tespit etmiştir. Bununla birlikte, Dollar ve Kraay (2001: 27), 1980 sonrasında gümrük tarifelerinde önemli azalışlara giden GOÜ’lerin, ticari liberalizasyon yönünde değişikliğe gitmeyen GOÜ’lere ve hatta gelişmiş ülkelere oranla daha hızlı büyüdüklerini tespit etmiştir. Greenaway vd. (1998: 1560)’in çalışmasında ise, açıklığın ülke koşullarına bağlı olarak lehte veya aleyhte sonuçlar verebileceği ifade edilmiştir. Ancak uygulamalı çalışmalarda kullanılan açıklık göstergelerinin yanlışlığı, dışa açıklık göstergesi olarak alınan ihracatın GSYİH’ya oranının temsil yeteneğinden yoksunluğu ortaya konularak, büyüme ve açıklık açısından negatif bulguları eleştiren çalışmalar da literatürde bulunmaktadır (Lee, 2005: 4-5). Bu çalışmalarla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler, Ek 1’de verilen literatür özetinde sunulmuştur.

Başarılı ülke örnekleri eşliğinde ve ELG uygulama deneyimlerindeki gelişmelere paralel olarak, dünya ekonomik politikasına yön veren başta Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile 1947’de kurulan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) ve 1995’de yerini bıraktığı Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi çok uluslu kurum ve kuruluşlar da daha çok ELG lehindeki argümanların, yani açıklığın büyüme üzerinde öngörülebilir ve pozitif etkilerinin bulunduğu savunucusu konumuna gelerek, ortodoks yapısal ayarlama programları çerçevesinde konuyu ele alır olmuşlardır. Örneğin OECD’nin son dönemlerde hazırlamış olduğu bir raporda (1998), “daha açık ve daha fazla dışa yönelen ekonomilerin, kısıtlayıcı ticaret ve (yabancı) yatırım rejimi uygulayan ülkelere göre daha istikrarlı bir performans sergilediği” vurgulanırken, benzer şekilde IMF de (1997) “dış ticarete yönelik politikaların

ülkelerin gelişmesinde ekonomik büyümeyi ve yakınsamayı teşvik edici faktörler arasında bulunduğunu” ileri sürmüştür (Rodriguez ve Rodrik, 2000: 1; Onaran ve Stockhammer, 2002: 2; Santos-Paulino, 2005: 783).

Sonuç olarak günümüzde neo-klasik bakış açısı orijinli ticari liberalizasyon ve ihracata dayalı büyüme yaklaşımı, çoğu iktisatçı tarafından da kabul görmektedir. Örneğin Krueger (1998: 1513), dışa yönelik ticaret stratejisi uygulayan ülkelerin daha güçlü büyüme performansına ulaştığını uygulamalı bulgular ışığında ifade etmektedir. Stiglitz ise, çoğu ampirik büyüme regresyonu tanımlamalarının ortalama tarife düzeyi veya fiyatları bozucu ticaret rasyoları veya indekslerin olup olmamasına bağlı olarak bir kısım dışa açıklık göstergelerinin fert başına gelir artışı ile güçlü ilişkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur (Stiglitz, 1998: 36). Fischer de dünya ekonomisindeki entegrasyonun, ülkeler açısından büyümenin en iyi yolu olduğunu vurgular (Fischer, 2000 akt: Rodrik, 2000: 1). Özellikle Asya'nın yeni sanayileşen ülkeleri, başta Hong Kong, Singapur, Kore ve Tayvan ile ikinci jenerasyon ülkeler olarak adlandırılan Malezya ve Tayland ile bu gruba son olarak katılan Çin⁶, literatürün temel örnek ülkeleri konumundadır (Giles ve Williams, 2000: 2). Özetle ELG ve ticari liberalizasyon kavramı, özellikle 1960'ların başından beri yüksek ve istikrarlı büyüme hızını gerçekleştiren Kore ve bu büyüme stratejisini benimseyen diğer Güney Doğu Asya ülkeleri ile birlikte daha yaygın bir şekilde iktisat yazınına girmiştir (Hong, 1993: 53).

III. Siyasal Liberalizasyon veya Kurumsal Yönetim Anlayışı ile Ekonomik Büyüme-İstikrar İlişkileri

İktisat tarihçisi Douglas North, Avrupa'daki ekonomik büyümenin kökeninin, başlangıçta çok iyi tesis edilmiş-fonksiyonelliğe sahip yasal sistem ile açıkça tanımlanmış mülkiyet haklarına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Amerikalı iktisatçı Mancur Olson ise ekonomik değişime yön veren kamu yönetiminin yol açtığı kurumsal faktörlerin önemine vurgu yapmış, fakat en istikrarlı ekonomilerde büyüme sürecini yavaşlatabilen kurumsal görünüme de temas etmiştir. Olson'un argümanı, mal, hizmet ve faktör piyasalarının faaliyetlerindeki etkinliği, özel çıkar gruplarının siyasal süreci başarılı bir şekilde kullanmak suretiyle engellediğini ortaya koyar. Bu nedenler üretim ve mübadele üzerine kısıtlamalar, özel çıkar gruplarını koruma amacına hizmet eder. Dolayısıyla bu tür düzenlemeler ekonomik dinamizmini bozar ve büyüme sürecini sekteye uğratar (Makin, 2002: 184-185).

North ve Olson tarafından büyüme üzerine pozitif etkileri olduğu düşünülen yapıya bakış açısı, son zamanlarda daha çok, belirli çıkar gruplarını değil, tüm toplumu kuşatan bir yasal düzen ve mülkiyet haklarının kurumsal yönetim (corporate governance) veya iyi idare (good governance) kavramı ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Bu bakış açısının oluşumunda, özellikle Asya Krizi'nin ortaya çıkmasında, kurumsal yönetimde yetersizliklerin yol açtığı

etkinsizlik ile tanımlanmaya başlaması dikkat çekicidir. Kavramsal çerçevede gelişmelere paralel olarak kurumsal yönetim kavramıyla, özellikle küçük pay sahiplerinin haklarını kamu gücünü elinde bulunduranlara karşı koruyan yasal mekanizmalar anlaşılmaktadır. Örneğin yatırımların beklenen verim oranı düştüğünde, yöneticilerin kamusal gücü kullanımları artarsa; bu durumda güvenilir yatırım yapma hususunda ters bir şok, ülke açısından daha büyük bir sermaye çıkışı ve daha düşük bir sermaye girişine yol açmasının yanı sıra bu durum, bir tür kamulaştırmaya benzer etkiye yol açmaktadır. Bu durum da sırasıyla borsada düşüşe ve ulusal parada değer kaybına dönüşmektedir (Johenseon vd., 2000: 142). Burada borsa çöküşü ve ulusal paranın ani bir şekilde değer kaybıyla tanımlanan 1990'larda ortaya çıkan kriz olgularına karşı, IMF'nin desteklediği programlarda kurumsal yönetim kavramı yaygın bir şekilde tavsiye edilir olmuştur; makro ekonomik istikrar ve enflasyonsuz büyüme için kurumsal yönetim istikrar paketlerinin ana temasını oluşturmuştur (Gordon, 2002: 1).

Kurumsal yönetim kavramı içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer olgu, etkin bir finans piyasasının varlığıdır. Finans yapısının gelişmediği ülkelerde ihracatın kendine özgü sabit maliyetlerinin⁷ yükselmeye bağlı olarak ihracat performansını olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle iyi bir finansal yapının mal ihracatını önemli ölçüde artırmasının yanı sıra finansal yapıdaki bozukluklardan kaynaklanan finansal-bankacılık krizlerinin ihracatta önemli ölçüde düşüslere yol açtığı ampirik olarak belirlenmiştir (Becker ve Greenberg, 2003: 1-2). Ancak bu bakış açısının aksine, finansal liberalizasyona yaygın bir şekilde yönelen ülkelerde bu tür uygulamaların ekonomilerde sadece kısa dönemli refah artışları yarattığı, uzun vadede ise portföy ve borç girişleri şeklinde gözlenen sermaye girişlerinin istikrar bozucu bir yapı doğurduğu ileri sürülmektedir (Fratzcher ve Bussiere 2004: 6).

IV. Açıklık-Büyüme İlişkileri Üzerine Literatür Özeti

Ülkelerin ticaret politikaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan literatürdeki çalışmalar, alternatif ölçütler kullanarak doğrudan ticari liberalizasyonunun (açıklığın) büyüme üzerine etkilerine yönelik çalışmalar ve ticari liberalizasyonun ihracat ağırlıklı etkilerini (yani ELG hipotezinin geçerliliğini) araştıran çalışmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Açıklık ve büyüme üzerine gerek teorik gerekse ampirik iktisat literatürünün temelde üç ana başlıkta toplandığı, dolayısıyla daha etkileyici ampirik stratejiler geliştirdiği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan literatür; i) alternatif dışı açıklık göstergeleri⁸ oluşturma, ii) sübjektif göstergeleri de içeren yaygın açıklık ölçütleri kullanılarak teorik bakış açısının sağlamlığını test etme, iii) liberal ve liberal olmayan ülke grupları arasında yakınsama deneyimini test etme şeklinde sınıflandırılabilir (Rodriguez ve Rodrik, 2000: 2-3).

GOÜ'lerde ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkileri, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren çeşitli istatistiki ve ekonometrik

yöntemlerle ele alınır olmaya başlamıştır. Uygulamalı çalışmalarda farklı liberalizasyon göstergelerinin kullanılmasına rağmen, bu çalışmalar genelde liberalizasyonun GOÜ'lerin büyümesini önemli derecede artırdığı yönünde bulgu vermiştir. Bununla birlikte, literatürdeki bu çalışmalardan hareketle ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler hakkında evrensel bir bulgu ve bilgi iddiasında bulunmak, bu çalışmaların bir takım eksiklikleri nedeniyle mümkün değildir. Örneğin Santos-Paulino (2005: 297), ticari liberalizasyon literatüründe ortaya çıkan ampirik çalışmaların ele alınmış tarzlarındaki metodolojik zorlukların farklı yorumlamalara neden olduğunu ileri sürmüştür. Bazı çalışmalarda dikkate alınan ticari engeller ve bozulmalar gibi ölçütler, düşük ekonomik performansın diğer kaynaklarıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca diğer çalışmalarda ticaret politikası ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere kullanılan metotlar, ciddi eksikliklere sahiptir (Santos-Paulino, 2005: 797). Uygulamalı çalışmaların ekonomik büyüme ve ticari liberalizasyon arasındaki ilişkilerin anlaşımını kolaylaştırmaya yönelik çabalarına rağmen, özellikle yatay kesit çalışmalar ticari liberalizasyonun uygun göstergeleri ve veri analizlerini içermemesi dolayısıyla eleştirilmiştir. Yatay kesit tahmin modellerinin temeli, daha spesifik ekonometrik analizlerden ziyade büyük yatay kesit regresyonlarına ve toplulaştırılmış verilere dayanmasıdır. Ayrıca bazı araştırmacılar, sapmalı sonuçlara neden olacak şekilde uygun ekonometrik teknikleri kullanmamışlardır. Uygulamalı çalışmalara yönelik diğer bir kısım eleştiriler ise, şu başlıklar altında toplanabilir: i) ticarete yönelmenin çok daha güvenilir ölçülerinin tanımlanmamış olması, ii) ticari liberalizasyonun ekonomik büyümeyi etkileyebildiği kanalları dikkate alan çok daha seçici (eclectic) bir yaklaşımın benimsenmemesi, iii) kullanılan ticaret politikası araçları hakkında çok daha ayrıntılı ülke özel bilgilere sahip olunmaması ve iv) özellikle kullanılan modellerin arz yanlı modeller olarak ekonominin talep boyutundan kaynaklanacak büyüme etkilerini ihmal etmiş olmalarıdır (Santos-Paulino, 2005: 804). Genel olarak bu tür eleştiriler almalarına rağmen, ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkileri, son zamanlarda benzer yöntem ve göstergelerle giderek artan bir ilgiye nail olmuştur.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ekonomik büyüme ilişkileri üzerine uygulamalı çalışmalar ise temelde iki başlıkta toplanmıştır; birincisi ülke grupları üzerine yapılan çalışmalar ve ikincisi de bireysel ülke verileri ile yapılan zaman serisi analizleridir. Birinci grupta yer alan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda, ELG ve ekonomik büyüme arasında teorik literatürü destekleyen olumlu sonuçlara rastlanırken; zaman serisi analizlerinde bu hipotezi destekleyen çalışmaların daha az olduğu, yani ELG-büyüme ilişkileri için daha zayıf bulguların bulunduğu dikkati çekmektedir. Diğer taraftan zaman serisi analizlerinde, aynı ülkeye özgü olarak yapılan iki farklı çalışmada birbirine taban tabana zıt bulguların elde edildiği bile gözlenebilmektedir (Giles ve Williams, 2000: 4).

Ülke grupları üzerine yapılan çalışmalar arasında ihracat ve ekonomik büyüme arasında basit OLS regresyonları veya sıra korelasyon katsayıları ile analizler yapan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda ELG hipotezi genel olarak pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı ilişkilerin olduğunu ortaya koyar; buna göre yüksek ekonomik büyüme düzeyi önemli ölçüde yüksek ihracat artışı düzeyi ile ilişkilidir. Yani ulusal üretimin parçası olarak ihracatın güçlü korelasyon ilişkilerinin olduğu gözlenmiştir. Ancak yapılan çalışmalarda kalkınmanın eşik değeri diye ifade edilebilecek bir düzeyde olma koşulunun varlığı da dikkat çekicidir⁹. Diğer taraftan daha fazla ihracata yönelik strateji izleyen orta düzey gelirli ülkelerin nispeten düşük ihracata yönelik ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü; buna karşılık düşük ve yüksek gelirli ülkeler arasında ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir önemli etkisinin olmadığı da tespit edilmiştir (Subasat, 2004: 333). Genel ihracat-büyüme kalıbı belirlemede, diğer ekonomik değişkenler yoluyla (emek, sermaye ve yatırım gibi açıklayıcı değişkenler olarak ihracatı da içeren) toplam üretim fonksiyonu tahminlerinde doğrusal regresyon modelleri, ihracat üzerine de regresyon analizine tabi tutulur. Böylece elde edilen tahmin modelinde ihracat değişkenini katsayısı pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı ise ELG hipotezinin desteklendiği belirlenmesi yapılmış olunur. Büyüme değişkeni olarak da bir kısım araştırmalarda reel GSYİH, fert başına GSYİH veya üretim ya da ticarete konu olmayan malların GSYİH içerisindeki payı alınır. İhracat için de reel ihracat, imalat sanayi veya mal ihracatındaki büyüme, GSYİH içerisinde ihracatın payı ya da GSYİH içerisinde ihracattaki değişmelerin payı alınmaktadır. Ülkeye özgü çalışmaların büyük bir kısmı da Granger nedensellik testlerine dayalıdır ve çalışmaların çok az kısmının ise regresyon analizlerinde katsayı tahminleri ile ilişkinin varlığını araştırmaya çalıştığı gözlenmektedir (Giles ve Williams, 2000: 4-5). Ekonomik büyüme, ihracat, reel yatırım ve işgücü arasında kısa ve uzun dönemli ilişkilerin araştırıldığı çalışmalarda, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ile ELG hipotezinin sınamalarında ihracattaki büyümeden GSYİH büyümesine doğru nedensellik ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir (Abdulai ve Jacquet, 2002: 1-17). Diğer taraftan ihracatı farklılaştırmak ve artırmak için uluslararası rekabeti sağlayan ve yurtiçi yatırımları teşvik etmeyi amaçlayan ticaret reformlarının olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koyar (Abdulai ve Jacquet, 2002: 1).

1981-2005 arası dönem için ihracat-ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde, genel anlamda liberalizasyon ile büyüme arasındaki ilişkilerin pozitif yönde olduğu dikkat çekmektedir (bkz. Ek 1). Fakat literatürdeki bu bulgunun liberalizasyon uygulamasına yönelmeyen ya da kontrollü liberalizasyon yönelen ülkeler şeklinde bir ayırım gerektirdiği ve bu bağlamdaki ülkeler ile liberalizasyona yönelen ülkelerin ortalama büyüme oranları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığına dair bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Diğer taraftan 1990'lerden sonra piyasa ekonomisini ve demokrasiyi deneyim etmeye başlayan eski Sovyet Bloğu-demir perde ülkelerindeki ekonomik ve siyasal reformların büyüme üzerine etkilerini ele alan kısıtlı bir literatür de son yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede, geçiş ekonomilerindeki GSYİH büyümesinin ticaret politikası (*ticari liberalizasyon*), yurtiçi piyasa reformları, makro ekonomik istikrar, hükümet harcamaları, kurumsal kalite (*siyasal liberalizasyon*) ve başlangıç koşullarıyla açıklanabildiğine dair bulgular, Fischer vd. (1996: 45-66), de Melo vd. (1997), Havrylyshyn vd. (1998), Havrylyshyn ve van Rodeon (2000), Falcetti vd. (2002: 229-250) ile Barlow (2006: 505-515) tarafından ortaya konulmuştur.

Örneğin Fisher vd. (1996: 61-62), 25 geçiş ekonomisi için 1992-94 dönemi için yıllık verileri kullandığı panel veri çalışmasında fiyat liberalizasyonu, ticari liberalizasyon, özelleştirme ve bankacılık reformlarını dikkate alan "kümülatif liberalizasyon indeksi" ile büyüme arasında pozitif ilişkiler yakalamıştır. Benzer şekilde de Melo vd. (1997), Fischer vd. (1996) tarafından geliştirilen liberalizasyon indeksini kullanarak, geçiş ekonomilerindeki hızlı reformların daha anlamlı ve olumlu sonuçlara neden olduğunu bulmuştur. Öte yandan Havrylyshyn vd. (1998: 33) ise, 1990-97 döneminde 25 geçiş ekonomisini dikkate aldığı çalışmalarında, başlangıç şartları, istikrar ve yapısal reformların büyümenin ana determinantları olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yazarlar, belirli reform unsurlarını dikkate alacak şekilde tahminlerini genişletmek suretiyle, toplulaştırılmış liberalizasyon indeksi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki yakalamışlarken; bireysel reform unsurlarını içeren parametre tahminlerinin daha az kesinlik taşıdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Havrylyshyn ve van Rodeon (2000: 18, 21-22) ise 1991-1998 süresince geçiş ekonomilerindeki ekonomik büyümeyi canlandırmak için geliştirilen piyasa yönelimli kurumların önemini ortaya koymaya çalıştıkları araştırmalarında, makroekonomik istikrar ve geniş tabanlı ekonomik reformların yanında, kurumsal kaliteyi oluşturma ve artırmaya yönelik çabaların ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde geçiş ekonomilerinde reform ve büyüme süreçlerinin determinantlarını belirlemeye çalışan Falcetti vd. (2002: 246), ekonomik büyüme üzerinde başlangıç şartlarının, reformlara göre daha belirleyici olduğunu bulmuşlardır. Dolayısıyla yazarlar, reformların ekonomik büyümenin en önemli determinantı olduğunu bulan çalışmalara oranla daha zayıf bulgulara ulaşmışlardır. Son olarak Barlow (2006: 513), GSYİH büyümesinin bir determinantı olarak ticari reformların önemini gösteren bulguların yanı sıra ticari liberalizasyonun geçişin ilk yıllarında ve Merkezi Avrupa'da yer alan Batı ülkeleri grubu için daha açık etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öte yandan Hernández-Cáta (1997) ile Heybey ve Murrell (1999: 121-137) tarafından yapılan çalışmalar ise, resesyona neden olan ilk liberalizasyon sancısı olmaksızın herhangi bir kazancın elde edilemeyeceği görüşünü destekler

niteliktedir. Merlevede (2003: 649-669), reformlardan vazgeçmenin, ekonomik büyüme üzerinde daha ileri reformları gerçekleştirmeden, çok daha zararlı sonuçlar doğuracağına dikkatleri çekmektedir. Aksine Berg vd. (1999), liberalizasyon çabalarının resesyona neden olduğuna dair herhangi bir anlamlı bulgu yakalayamamıştır. Son olarak Radulescu ve Barlow (2002: 719-745) ise geçiş ekonomilerindeki büyüme determinantlarını ele alan çalışmaları irdelediğinde, liberalizasyon çabalarının, ülkelerdeki başlangıç farklılıkları nedeniyle büyüme üzerinde güçlü bir negatif etkilerinin olduğunu belirlemiştir. Yazarlar, aynı zamanda ekonomik büyüme ve determinantları arasındaki ilişkilerin, geçişin ilk ve son dönemleri arasında farklılaştığını ileri süren Havrylyshyn vd. (1998)'nin bulgularının da geçerlilik arz ettiğini ileri sürmüşlerdir.

V. Geçiş Ekonomilerinin Özellikleri ile Veri ve Metodoloji

Merkezi ve Doğu Avrupa ile Merkezi ve Batı Asya ülkelerinde devlet sosyalizminin çöküntüye uğradığı 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında rejim değişikliği ortaya çıkmıştır. Adı geçen ülke gruplarındaki rejim değişikliğinde Sovyetler Birliği'nin bölgeyi kontrol etmeyi terk etmesi, elit komünistlerin kendilerine olan güveni kaybetmeleri ve ekonomik sorunları çözebilmede karşılaşılan yetersizliklerin önemli etkisinin olduğu ifade edilir (Berend, 2000: 1). Sosyalizminin terk edilmesiyle birlikte geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkeler, hem siyasal hem de ekonomik anlamda liberalizasyon uygulamalarına 1990'lı yılların başından itibaren yönelmişlerdir. Bu ülkelerin geçiş öncesi başlangıç şartları, geçiş süreci ile birlikte sergiledikleri performans ve sahip oldukları ekonomik yapı itibarıyla da homojen olmadıkları gözlenmiştir. Geçişin başlangıç yıllarında bu ülkelerin çoğunda yüksek enflasyon ve üretimde şiddetli düşüşlerin yaşandığı, dolayısıyla başlangıç gelirine göre %50'ye varan oranlarda fakirleşmelerin ortaya çıktığı geçiş ekonomilerinin genel özellikleri dikkate alındığında, coğrafi, ekonomi, tarihi ve kültürel geçmişleri ile nüfusu ve doğal kaynaklarının önemli ölçüde farklı olduğu bilinen bir gerçektir (Fan ve Fan, 1999: 2).

Özellikle merkezi planlamacıliktan piyasa ekonomisine yönelim olarak ifade edilen ekonomik geçişin “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklindeki kavramında, ekonomik büyüme ve refah artışı ile ileri ülkeleri yakalamanın ön koşulunun, piyasa ekonomisine yönelimle birlikte bunun ortaya çıkaracağı otomatik sonuçlar olduğu iddia edilir. Kısaca 1989 Washington Konsensüsü'nde yer verilen politikaların¹⁰, çoğu AGÜ ve GOÜ'ler yanında Merkezi ve Doğu Avrupa ekonomilerindeki politika uygulamalarının başarı koşulu olacağı iddiası, yaşanan gelişmeler neticesinde tartışılır olduğu görülmüştür. Geçiş ekonomileri açısından realitede geçişin çağın teknolojik ve yapısal özelliklerini içerecek şekilde ortaya konulamaması halinde, liberal bakış açısıyla başarının sağlanamadığı ve bu tür uygulamaların ülke milli gelirlerinde

dramatik azalışlara yol açtığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla başarılı geçiş deneyimi salt piyasa gücüne ve özelleştirme uygulamalarına mal edilememektedir (Berend, 2000: 1-2). Bu çalışmanın daha önceki kısımlarında da tartışıldığı gibi, gerek kriz ekonomileri uygulamaları gerekse geçiş ekonomileri deneyimleri, kontrollü-aşamalı ekonomik liberalizasyon ve özelleştirme uygulamalarının kurumsal ve yönetsel anlamda bir takım gelişmelerle desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Geçiş Ekonomilerinde Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler

Ülkeler	Merkezi ve Doğu Avrupa		Ülkeler	Merkezi ve Batı Asya	
	1990-2003 Sabit Fiyatlarla GSYİH (1990=100)	1991 ve 2003 Yılı Siyasal Haklar Açısından Skorları		1990-2003 Sabit Fiyatlarla GSYİH (1990=100)	1991 ve 2003 Yılı Siyasal Haklar Açısından Skorları
Macaristan	119.7	2/1	Azerbaycan	79.6	
Polonya	152.6	2/1	Ermenistan	95.9	5/6
Slovenya	116.3	2/1	Gürcistan	46.1	
Çek Cumh.	109.9	.../1	Kazakistan	94.5	5/4
Slovakya	130.0	.../1	Kırgız Cumh.	74.8	6/4
Estonya	110.3	2/1	Özbekistan	111.1	
Litvanya	91.8	2/1	Tacikistan	50.5	5/6
Letonya	88.1	2/1			
Bulgaristan	96.0	2/1	Türkmenistan	128.6	5/6
Arnavutluk	137.0	4/3			6/7
Romanya	95.7	5/2			
Rusya Fed.	79.5	3/5			3/6
Moldova	43.0	5/3			
Beyaz Rus.	104.1	4/6			6/7
Ukrayna	54.6	3/4			
Hırvatistan	98.2	3/2			
Bosna-Her.	...	.../4			
Sırbistan	...	6/3			
Makedonya	90.6	.../3			

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2005 ve Freedom House, Freedom in the World Country Ratings: 1972 through 2003

Geçişle birlikte gerek siyasal, gerekse ekonomik anlamda farklılıklar içeren bu ülke grupları üzerine yapılması planlanan bu çalışma, belirtilen özellikleri itibarıyla heterojen ülkeleri kapsamı ve farklı politika uygulamalarına giden ekonomileri dikkate alması nedeniyle ilginç karşılanabilir. Aynı zamanda bu çalışma, Feder (1982) ve Ram (1987)'in belirttiği üzere “dışa açıklığın büyüme üzerine etkilerinin asgari kalkınmışlık düzeyine sahip olup-olmama” ayırımıyla (üst ve düşük gelirli geçiş ekonomileri) da ticari ve siyasal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasını hedeflemektedir.

Ticari liberalizasyona ilişkin literatürde, dışa açıklığın göstergesi olarak kullanılacak birçok kriter bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın biçimde bilenenlerden birisi, ithalatın liberalizasyonunu ifade eden gümrük vergi oranlarının azaltılmasıdır. Ancak dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların bir tür evrim geçirmiş olması, yani dış ticareti kısıtlamak amacıyla tarife benzeri engellerin daha fazla kullanılmaya başlanması nedeniyle, gümrük vergilerinin liberalizasyon göstergesi olarak alınmasının sağlıklı bir ölçüt olarak kabulü edilemeyeceği izlenimi doğmaktadır. Bu sorunu aşmak amacıyla, ticari liberalizasyonun bir diğer önemli göstergesi olarak kullanılan ve literatürde de ilgi gören toplam dış ticaretin (ithalat+ihracat) GSYİH içindeki payı kriteri dikkate alınmıştır¹¹.

Diğer taraftan siyasal liberalizasyon kavramı içerisinde ise kurumsal yönetim ve/veya iyi idareyi temsil etmek üzere uluslar üstü bağımsız kurum ve kuruluşların yaptıkları değerlendirmeler en sağlıklı ölçüt konumundadır. Bu değerlendirmeyi yapan kuruluşlardan birisi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nce hazırlanan "Human Development Report" ile ikincisi Freedom House tarafından hazırlanan "Freedom in the World Country Ratings" değerleridir. Çalışmanın ekonomik veri seti de, 1991-2003 yılları¹² için WB World Development Indicators 2005 CD ROM'dan ve Freedom House'dan derlenmiştir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerine ilişkin yıllık büyüme rakamları için dolar bazında GSYİH (GDP) değerleri ve toplam ihracat (X) ile ithalat (M) rakamları alınmış ve bu rakamlardan dışa açıklığı temsil için OPEN (X+M/GDP) değerleri hesaplanmıştır. Siyasal liberalizasyon için ise Freedom House tarafından hazırlanan Freedom in the World Country Ratings değerleri kullanılmıştır. Özgürlük indeksi (Freedom Index: FI)'nin oluşturulmasında, Freedom House adlı organizasyonun ülkelerdeki politik haklar ve sivil özgürlüklerin mevcudiyetine göre verdiği reytinglerden yararlanılmıştır. Adı geçen organizasyon, ülkelerin politik haklar (Political Rights: PR) ve sivil özgürlükler (Civil Liberties: CL) bakımından ilerlemiş olanlarına düşük; bu tür haklar bakımından gelişme gösterememiş olanlarına ise yüksek puanlar vererek derecelendirmede bulunmaktadır.

Geçiş ekonomileri için ticari ve siyasal liberalizasyonun ülke refahı üzerine etkileri aşağıdaki şekilde ifade edilebilen bir neoklasik büyüme modeline dönüştürülerek, bu modele dayalı panel veri analizleri ile gerçekleştirilmiştir.

$$\Delta \log y_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \Delta \log POP_{it} + \beta_2 \left(\frac{I_{it}}{GDP_{it}} \right) + \beta_3 OPEN_{it} + \beta_4 FI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada y, kişi başına gelir düzeyini; POP, ülke nüfusunu; I/GDP, yatırımları temsilen sabit sermaye birikiminin GSYİH içindeki payını; OPEN, ticari liberalizasyonun etkisini vermesi bakımından ihracat ve ithalat toplamının

GSYİH içindeki payını ve FI siyasal liberalizasyonun göstergesi olarak özgürlük indeksini tanımlamaktadır. Çalışmada politik haklar ve sivil özgürlükler için verilmiş notların ortalaması alınarak, ülkeler için ortak bir özgürlük indeksi yaratılmıştır. Bu ortalama değerler alınarak oluşturulan göstergenin yanında, ülkelerde politik haklar (PR) ve sivil özgürlüklerin (CL) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ayrı bir şekilde araştırmak amacıyla da aşağıdaki eşitlikten yararlanılmıştır.

$$\Delta \log y_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \Delta \log POP_{it} + \beta_2 \left(\frac{I_{it}}{GDP_{it}} \right) + \beta_3 OPEN_{it} + \beta_4 PR_{it} + \beta_5 CL_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Model kapsamındaki diğer değişkenler daha önce tanımlandığı gibidir. 1 ve 2 nolu tahmin eşitlikleri 26 geçiş ekonomisini kapsayacak şekilde analizlere tabi tutulmasının yanında, “ticari ve siyasal liberalizasyonun belirli bir gelir düzeyine ulaşmış ülkeler için anlamlı etkilere neden olacağı” görüşünden hareketle, WB’nin sınıflamasında yer alan üst ve orta-üst gelir grubunda yer alan geçiş ekonomileri ile orta-alt ve düşük gelir grubunda yer alan geçiş ekonomileri için de ayrı ayrı analizler yapılmıştır.

VI. Geçiş Ekonomileri Tahminleri

Eşitlik (1) ve (2) için ekonometrik analizlere geçmeden önce, model kapsamındaki değişkenler ait bir takım tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Geçiş Ekonomileri İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	$\Delta \log y$	$\Delta \log POP$	I/GDP	OPEN	FI	PR	CL
Ortalama	1.343	-0.068	23.526	97.150	3.493	3.375	3.611
Medyan	3.664	-0.207	22.586	94.619	3.500	3.000	4.000
Maksimum	58.617	3.387	59.771	287.906	7.000	7.000	7.000
Minimum	-53.046	-3.931	1.631	12.330	1.000	1.000	1.000
Standart Sapma	9.775	1.016	7.447	39.508	1.681	1.950	1.480
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	296	296	296	296	296	296	296

Tablo 2’de bütün geçiş ekonomilerinde kişi başına gelirden ortalama olarak %1.34’lük bir artış yaşandığı ve kişi başına gelirden en şiddetli azalışın 1992 yılında -%53.05 ile Ermenistan’da ortaya çıktığı; buna karşılık %58’lik bir artışla Bosna Hersek en yüksek kişi başına gelir artış hızına ulaşan ülke olduğu gözlenmiştir. Nüfus artış hızı bakımından geçiş ekonomilerinin ortalama olarak %0,07 gibi oldukça küçük bir oranda nüfuslarında azalış gösterdiği belirlenmiştir. Geçiş ekonomilerinde 1991-2003 döneminde sabit sermaye

yatırımlarının GSYİH içindeki payı ortalama olarak %23.53 olarak gerçekleşmiştir. Geçiş ekonomileri içerisinde %59.8 ile yatırımlara en çok ağırlık veren ülke 1992 yılında Moldova olmuşken, aynı yılda %1.63 ile Ermenistan sabit sermaye yatırımlarına en az önem veren ülke olmuştur. Ticari liberalizasyonun göstergesi olarak kabul edilen ihracat ve ithalat toplamının GSYİH içindeki payı dikkate alındığında, geçiş ekonomilerinin %97.2 gibi yüksek bir payla dışa yönelik kalkınma stratejisi uyguladıkları anlaşılmaktadır. Geçiş ekonomilerinde %287.9 pay ile Ermenistan, 1991 yılında ekonomisi dışa en fazla açık ülke iken; aynı yılda %12.33 ile Arnavutluk dış ticarete en az önem veren ya da diğer bir ifadeyle otarşiye yakın uygulamaya yönelen ülke konumundadır. 1991-2003 döneminde politik haklar ve sivil özgürlükler açısından geçiş ekonomilerinin kısmen özgür oldukları söylenebilirken; genel olarak Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'da politik ve sivil özgürlüklerde sınırlandırmalara gidildiği; Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya ile son yıllarda Slovakya ve Bulgaristan'ın siyasal anlamda özgürlüklerde ilerlemeler kaydettikleri gözlenmektedir. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde, geçiş ekonomilerinin oldukça heterojen bir yapı sergilediği açıktır.

Tablo 3 ise panel veri analizleri öncesi model kapsamındaki açıklayıcı değişkenler ile bağımlı değişken arası ilişkilere dair önsel olarak bilgiler veren korelasyon matrisini içerir.

Tablo 3: Geçiş Ekonomileri İçin Korelasyon Matrisi

	$\Delta \log y$	$\Delta \log \text{POP}$	I/GDP	OPEN	FI	PR	CL
$\Delta \log y$	1.0000						
$\Delta \log \text{POP}$	0.0279	1.0000					
I/GDP	0.0363	0.1930	1.0000				
OPEN	0.0322	0.0507	0.2444	1.0000			
FI	-0.0528	0.4139	0.0337	0.0253	1.0000		
PR	-0.0663	0.4116	0.0104	0.0031	0.9850	1.0000	
CL	-0.0327	0.3977	0.0629	0.0535	0.9738	0.9199	1.0000

Tablo 3'de yansıtılan korelasyon ilişkileri, çalışmanın ana amacı açısından değerlendirildiğinde nüfus artış hızı, sabit sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı ve ekonominin dışa açıklık derecesi ile toplumsal refah artışı arasında pozitif ve siyasal liberalizasyonun çeşitli göstergeleri ile toplumsal refah artışı arasında negatif ilişkiler olduğu açıkça görülmektedir. Açıklık derecesi ve kişi başına gelir büyümesi arasındaki pozitif ilişkiler, geçiş ekonomilerinin dışa açılmayla birlikte önemli refah artışları yaşacağına önsel ipuçlarını verir. Bununla birlikte siyasal liberalizasyonu temsilen kullanılan özgürlük indeksi ve bu indeksin alt açılımları ile kişi başına gelir büyümesi arasındaki negatif ilişki, siyasal liberalizasyonun ekonomik açıdan olumlu

etkiler doğurduğunu ima etmektedir. Ayrıca sabit sermaye yatırımlarının kişi başına gelir artışı ile pozitif korelasyona sahip olması, ekonomik büyüme ve kalkınma için özel ve kamu kesimi yatırımlarına ihtiyaç duyulduğuna işaret eder.

Panel veri regresyon analizlerini yapmadan önce olası sahte regresyon ilişkilerinin önüne geçmek için Eviews 5.1'deki çeşitli panel veri birim kök testleri kullanılarak, serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Seriler durağanlık incelemesinden sonra, ortak katsayılı, sabit etkili ve tesadüfi etkili panel veri modeli tahminlerine gidilmiştir.

Tablo 4: Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\Delta \log$ KBGDP	Ortak Sabitli				Sabit Etkili			
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	1.628	0.529	-0.493	0.770	-0.630	0.907	-3.747	0.276
$\Delta \log$ NUF	0.520	0.410	-0.525	0.209	-1.459	0.146	-1.135	0.003
I/GDP	0.029	0.719	0.077	0.196	0.020	0.830	0.085	0.234
OPEN	0.006	0.666	0.013	0.172	0.030	0.221	0.053	0.001
FI	-0.445	0.234	-0.230	0.296	-0.441	0.678	-0.603	0.315
R ²	0.007		0.052		0.152		0.258	
Düz. R ²	-0.006		0.039		0.059		0.177	
F-ist.	0.527		4.024		1.642		3.190	
Prob(F-ist.)	0.716		0.003		0.024		0.000	
D-W ist.	0.732		0.723		0.848		0.887	
F-Değeri					1.814294 ^b		2.669648 ^a	
Hausman İst.					7.811026 ^c			

Not: F ve Hausman testleri için a; %1, b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade eder.

Panel veri tahmin modellerinden hangisinin daha güvenilir ve sapmasız tahminler verdiği ise F ve Hausman testleriyle belirlenmiştir. F testi, modelde bireysel etkilerin olup olmadığını ortaya koyarken; Hausman testi, bireysel etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olarak ortaya çıkıp çıkmadığının belirli niteliktedir. Tablo 4'de yer alan F ve Hausman test istatistiklerinin %1 önem seviyesinde istatistikî olarak anlamlılık taşıması, geçiş ekonomilerine ait panel veri analizlerinde bireysel etkilerin bulunduğu ve bu etkilerin de sabit etkili modelle sapmasız olarak tahmin edilebildiğini gösterir.

Yatay kesit ağırlıklı ve ağırlıksız olarak tahmin edilen sabit etkili model tahminleri işaret açısından paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte yatay kesit ağırlıklı tahminlerde parametre katsayılarının anlamlılık dereceleri artarken, modelin açıklama gücü ve genel anlamlığında da önemli artışlar olmuştur. Sabit

etkili model sonuçlarında, açıklayıcı değişkenlerin işaretleri dikkate alındığında, teorik beklentilerle tutarlılık sergilerken; açıklayıcı değişkenlerden nüfus artış hızı (negatif) ile ithalat ve ihracat toplamının GSYİH içindeki payı (pozitif) istatistiki açıdan anlamlılık taşımaktadır. Sabit etkili tahmin sonuçları, ticari liberalizasyonun geçiş ekonomilerinin refah artışında anlamlı ve olumlu etki doğurduğunu gösterirken; siyasi liberalizasyonun olumlu, fakat anlamlı etkilerinin bulunmadığına işaret etmektedir. Elde edilen bu sonuç, geçiş ekonomilerindeki ekonomik büyümenin ana determinantlarından birisi olarak ticari reformlara işaret eden Barlow (2006: 513)'un bulgusuyla tutarlılık arz etmektedir.

Özgürlük indeksinin alt açılımları, yani politik haklar ve sivil özgürlükleri içeren tahmin sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. F ve Hausman test sonuçlarına göre geçiş ekonomiler için en güvenilir ve sapmasız tahminleri, yine sabit etkili modelin verdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Δlog KBGDP	Ortak Sabitli				Sabit Etkili			
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	0.718	0.788	-0.920	0.588	-1.169	0.826	-3.773	0.284
Δlog NUF	0.565	0.370	-0.538	0.203	-1.472	0.140	-0.974	0.019
I/GDP	0.017	0.838	0.067	0.276	0.011	0.904	0.090	0.218
OPEN	0.004	0.766	0.011	0.256	0.024	0.340	0.046	0.002
PR	-1.219	0.111	-0.817	0.096	-2.513	0.027	-1.736	0.014
CL	1.095	0.273	0.773	0.233	2.308	0.061	1.204	0.099
R ²	0.013		0.059		0.168		0.260	
Düz. R ²	-0.004		0.043		0.074		0.176	
F-ist.	0.785		3.632		1.787		3.097	
Prob(F-ist.)	0.561		0.003		0.009		0.000	
D-W ist.	0.726		0.742		0.851		0.913	
F-Değeri					1.973556 ^a		2.595455 ^a	
Hausman İst.							10.240914 ^c	

Not: F ve Hausman testleri için a, %1; b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlılığı ifade eder.

Yatay kesit ağırlıklı ve ağırlıksız tahmin edilen sabit etkili model tahminlerine göre, kişi başına gelir büyümesinde ticari liberalizasyonun pozitif etkisi söz konusu iken; siyasi liberalizasyonun alt açılımları birbirine ters sonuçlar vermiştir. Geçiş ekonomilerinde politik haklara yönelik atılan adımlar, ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, sivil özgürlükler ise olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde öncelikle iyi idare (good

governance) ve/veya kurumsal yönetim (corporate governance) sağlandıktan sonra, sivil özgürlüklere ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Elde edilen bu bulgu, kurumsal kaliteyi artırmaya yönelik reformların ekonomik büyümeyi anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilediğini bulan Havrylyshyn ve van Rodeon (2000: 21-22)'un sonucuyla tutarlılık arz etmektedir. Ayrıca ticari liberalizasyonun refah üzerindeki etkisi daha belirgin iken, politik haklar da sivil özgürlüklere oranla kişi başına gelir büyümesini daha fazla etkilemektedir.

Çalışmada tüm geçiş ekonomileri için yapılan genel tahminlerin yanı sıra ticari ve siyasal liberalizasyonun belirli bir kalkınma düzeyine ulaşmış ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiler doğuracağı görüşüne paralel bir şekilde ticari ve siyasal liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkileri, geçiş ekonomilerinin daha homojen alt grupları için de araştırılmıştır. Bu çerçevede Dünya Bankası'nın üst gelir sınıflamasında yer alan Slovenya yanında orta-üst gelir diliminde yer alan 8 geçiş ekonomisi¹³ bir panelde ele alınarak analiz yapılmış (bkz. Ek 2 ve 3) ve bunun dışında yer alan orta-alt ve düşük gelir grubundaki 17 geçiş ekonomisi de bir panele alınarak tahminlere gidilmiştir (bkz. Ek 4 ve 5).

Alt ayırımları da içeren tahminler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, geçiş ekonomilerinin tamamı ve düşük gelirli ülkeler için yakalanamayan siyasal liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkisi, üst ve orta-üst gelir grubunda kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği dikkatleri çekmektedir. Bu sonuç, siyasal liberalizasyonun ekonomik olarak belirli bir olgunluk düzeyine ulaşmış ülkelerin ekonomik büyümesinde daha anlamlı etkilere sahip olacağı anlamına gelir. Diğer bir deyişle ekonomik olarak tek başına liberal uygulamalara geçişin sağlıklı sonuçlar vermediği, liberalizasyon uygulamasını diğer sacayağını oluşturan siyasal liberalizasyon uygulamalarının da paralelinde yürütülmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

VII. Sonuç

Teorik açıdan ekonomik ve siyasal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerine olumlu etkilerinin olduğunu ifade eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda ekonomik büyüme ve ihracat ilişkileri araştırılırken, bu çalışmalardan bağımsız olarak siyasal anlamda iyi idare ve/veya kurumsal yönetim ile ekonomik istikrar ilişkilerini araştıran çok sayıda çalışma da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada siyasal ve ekonomik liberalizasyona ilişkin iki farklı literatürdeki bilgiler ışığında, ticari ve siyasal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, hem siyasal hem de ekonomik anlamda dönüşüm yaşayan geçiş ekonomilerinin tamamı için araştırılmıştır. Geçiş ekonomilerindeki reformların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran sınırlı bir literatür söz konusudur. Bu literatür içerisinde Fischer vd. (1996: 45-66), de Melo vd. (1997), Havrylyshyn vd. (1998), Havrylyshyn ve van Rodeon (2000), Falcetti vd. (2002: 229-250) ile

Barlow (2006: 505-515), geçiş ekonomilerindeki büyüme süreçlerini başlangıç şartları, makroekonomik istikrar, ekonomik ve yapısal reformlarla ilişkilendirmektedirler. Bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, bir bütün olarak ekonomik ve yapısal reformların etkilerinden ziyade, geçiş ekonomilerindeki ticari ve siyasal liberalizasyonun büyüme etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre düşük ve yüksek gelirli ülkeler içinde yer alan geçiş ekonomileri için de panel veri analizleri ile araştırma derinleştirilmiştir.

Geçiş ekonomilerinin tamamını dikkate alan analizlerde, ticari liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerine anlamlı ve pozitif etkilerinin olduğu gözlenirken; siyasal liberalizasyon için olumlu, fakat anlamsız ilişkilerin bulunduğu belirlenmiştir. Ticari liberalizasyon sonrası artan ithalat ve ihracata bağlı olarak, geçiş ekonomilerinde ortaya çıkan olumlu büyüme etkileri, yurtiçi üretim için gerekli aramalı ve sermaye malı ithalatı yanında, ihracattaki genişlemenin neden olduğu pozitif verimlilik ve yayılma (dışsallık) etkilerine bağlanabilir.

Diğer taraftan geçiş ekonomileri üst ve düşük gelir dilimlerine göre tasnif edildiğinde, üst gelir grubu için hem ticari hem de siyasal liberalizasyonun kişi başına gelir artışında anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Üst gelirli geçiş ekonomilerindeki ticari liberalizasyonun olumlu büyüme etkilerinin yanı sıra bu ülkelerdeki siyasal reformların yansımaları olarak politik haklar ve sivil özgürlüklerde yaşanan gelişmeler, kurumsal yapıyı-kaliteyi artırarak, ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ileri sürülebilir. Hırvatistan dışında üst gelir grubu içinde yer alan 8 geçiş ekonomisinin 2004 yılında Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerden oluşması, bu ülkelerdeki siyasal liberalizasyonun Kopenhag Kriterleri'ni tatmin edecek ölçüde ilerlemiş olmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla üst gelir grubu ülkelerindeki siyasal liberalizasyonun refah artışına olumlu katkı yapması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca çalışmadan elde edilen bu bulgular, geçiş ekonomilerindeki ekonomik büyümeyi yapısal ve ekonomik reformlarla ilişkilendiren araştırma sonuçlarıyla da paralellik arz etmektedir. Öte yandan düşük gelirli geçiş ekonomileri için ticari liberalizasyonun anlamlı etkilerinin bulunmasının yanında, siyasal liberalizasyonun ise anlamlı etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Kaldı ki düşük gelir diliminde yer alan geçiş ekonomilerinin, siyasal anlamda ekonomik reformların düşük düzeylerde gerçekleştiği ve bu nedenle de yakın tarihlerde siyasal çalkantıların yaşandığı ve yaşanmaya devam edildiği ülkelerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgular, Feder (1982)'in ticari liberalizasyon için dile getirdiği minimum kalkınmışlık düzeyi hipotezi hem ticari hem de siyasal liberalizasyonu içerecek şekilde destekler mahiyettedir. Bu noktada geçiş sürecinde ülkeler arasında önemli gelişmişlik farkının ortaya çıkmasında, ekonomik liberalizasyon uygulamasının tek başına yeterli olmadığı, bunun özellikle siyasal anlamda da

desteklenmesinin olumlu gelişmeler sağlayacağı, girişim iklimini geliştireceği ve istikrarlı bir ekonomik ortam yaratacağı dikkat çekmektedir.

Özetle, liberalizasyon uygulamasını tamamen reddeden ya da Washington Konsensüsü'ne dayalı olarak liberalizasyona yönelik dünya uygulamalarını rasyonelleştirmeye çalışan literatür ile bu ikisi arasında kalıp olaya daha ihtiyatlı yaklaşan literatür arasında hem olaya bakış açıları hem de politika çıkarımları açısından önemli farklılıkların bulunduğu dikkati çekmektedir. Geçiş ekonomilerini içeren bu çalışmadan elde edilen bulgular ise, liberalizasyon uygulamalarını belirli koşullara ve aşamalara bağlayan bir süreç olarak kabul eden düşünceyle paralellik arz etmiştir. Kısaca, belirli bir sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmişlik-olgunluk düzeyine ulaşmadan, salt bir liberalizasyon uygulamasına yönelmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olmaktan ziyade, daha çok olumsuz etkilerinin bulunacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- Abdulai, Awudu and Philippe Jacquet (2002), "Exports and Economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for Côte d'Ivoire", *African Development Review*, 14 (1): 1-17.
- Alcalá, Francisco and Antonio Ciccone (2004), "Trade and Productivity", http://www.crei.cat/people/ciccone/pdf_files/final_trade.pdf (Temmuz 2006).
- Balassa, Bela (1978), "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, 5: 181-89.
- Balassa, Bela (1985), "Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries after the 1973 Oil Shock", *Journal of Development Economics*, 18: 23-35.
- Balasubramanyam, V. N., Mohammed Salisu and David Sapsford (1996), "Foreign Direct Investment in EP and IS Countries", *Economic Journal*, 106: 92-105.
- Barlow, David (2006), "Growth in Transition Economies: A Trade Policy Perspective", *Economics of Transition*, 14(3): 505-515.
- Becker, Bo and David Greenberg (2003), *The Real Effects of Finance: Evidence from Exports*, (http://www.bancaditalia.it/ricerca/statist/conv_svo/cepr/Becker.pdf) (Ocak 2006).
- Ben-David, Dan, Hakan Nordström and L. Alan Winters (1999), *Trade, Income Disparity and Poverty*, World Trade Organization, Geneva.
- Berg, Andrew and Anne Kruger (2003), "Trade, Growth, and Poverty: a Selective Survey", IMF Working Paper, Wp/03/30.
- Clarke, Judith A. and Mukesh Ralhan (2005), *Direct and Indirect Causality Between Exports and Economic Output for Bangladesh and Sri Lanka: Horizon Matters*, University of Victoria, Econometrics Working Paper EWP05012.

- de Melo, Martha, Cevdet Denizer, Alan Gelb and Stoyan Tenev (1997), "Circumstances and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies", World Bank Policy Research Working Paper No. 1866, Washington, DC.
- Dollar, David (1992), "Outward-oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985", *Economic Development and Cultural Change*, 40: 523-44.
- Dollar, David and Aart Kraay (2001), *Trade, Growth and Poverty*, Development Research Group, World Bank, Washington, D.C.
- Dollar, David and Aart Kraay (2002), "Institutions, Trade, and Growth", <http://www.carnegie-rochester.rochester.edu/April02-pdfs/ITG2.pdf> (Eylül 2006).
- Easterly, William (1993), "How Much Do Distortions Affect Growth?", *Journal of Monetary Economics*, 32 (2): 187-212.
- Edwards, Sebastian (1992), "Trade Orientation, Distortions and Growth in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 39 (1): 31-57.
- Edwards, Sebastian (1998), "Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?", *Economic Journal*, 108: 383-398.
- Estrada, Mario Arturo Ruiz and Fei Yap Su (2006), "The Openness Growth Monitoring Model 'OGM-Model'", *Journal of Policy Modeling*, 28(3): 235-246.
- Falcetti, Elisabetta, Martin Raiser and Peter Sanfey (2002), "Defying the Odds: Initial Conditions, Reforms and Growth in the first Decade of Transition", *Journal of Comparative Economics*, 30: 229-250.
- Feder, Gershon (1982), "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, 12: 59-73.
- Federici, Daniela and Daniela Marconi (2002), "On Exports and Economic Growth: The Case of Italy", *Journal of International Trade and Economic Development*, 11 (3): 323-340.
- Findlay, Christopher and Andrew Watson (1996), *Economic Growth and Trade Dependency in China*, Chinese Economies Research Center, Working Papers, University of Adelaide.
- Fischer Stanley, Ratna Sahay and Carlos A. Vegh (1996), "Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience", *Journal of Economic Perspectives*, 10 (2): 45-66.
- Fischer, Stanley (2000), *Lunch Address Given at the Conference on Promoting Dialogue: Global Challenges and Global Institutions*, American University, Washington, DC.
- Frankel, Jeffrey A. and David Romer (1999), "Does Trade Cause Growth", *American Economic Review*, 89(3): 379-399.

- Frankel, Jeffrey A., and Andrew K. Rose (2000), "Estimating the Effect of Currency Unions on Trade and Output", National Bureau of Economic Research (NBER), Working Paper Series, No: 7857, Cambridge.
- Fratzscher, Marcel and Matthieu Bussiere (2004), "Financial Openness and Growth: Short-Run Gain, Long-Run Pain?", European Central Bank, Working Paper Series No. 348.
- Gallup, John Luke, Jeffrey D. Sachs and Andrew D. Mellinger (1999), "Geography and Economic Development", Centre for International Development (CID), Working Papers No: 1. <http://www2.cid.harvard.edu/cidwp/001.pdf> (Aralık 2005)
- Giles, Judith A. and Cara L. Williams (2000), Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Noncausality Results Part 1, Econometrics Working Paper EWP0001, (<http://web.uvic.ca/econ/ewp0001.pdf>) (Aralık 2005).
- Gordon, James (2002), The Macroeconomic Benefits Of Good Corporate Governance, IMF (<http://www.internationalmonetaryfund.org/external/country/IND/tr/2002/pdf/011602.pdf>) (Ocak 2006).
- Greenaway, David and Nam Chong Hyun (1988), "Industrialisation and Macroeconomic Performance in Developing Countries under Alternative Trade Strategies", *Kyklos*, 41(3): 419-436.
- Greenaway, David and Sapsford David (1994), "What Does Liberalization Do for Exports and Growth", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130:152-74.
- Greenaway, David, Stephen Leybourne and David Sapsford (1997), "Modeling Growth (and Liberalisation) Using Smooth Transitions Analysis", *Economic Inquiry*, 35: 798-814.
- Greenaway, David, Morgan Wyn and Peter Wright (1998), "Trade Reform, Adjustment and Growth: What Does the Evidence Tell Us?", *Economic Journal*, 108/450: 1547-1561.
- Greenaway, David, Morgan Wyn and Peter Wright (2002), "Trade Liberalisation and Growth in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 67: 229-244.
- Harrison, Ann (1996), "Openness and Growth: A Time-Series, Cross-Country Analysis for Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 48 (2): 419-447.
- Harrison, Ann and Gordon Hanson (1999), "Who Gains from Trade Reform? Some Remaining Puzzles", *Journal of Development Economics*, 59: 125-154.
- Hatemi-J, Abdunasser (2002), "Export Performance and Economic Growth Nexus in Japan: A Bootstrap Approach", *Japan and World Economy*, 14: 25-33.

- Hatemi-J, Abdunnasser and Manuchehr Irandoust (2000), "Time-Series Evidence for Balassa's Export-led Growth Hypothesis", *Journal of International Trade and Economic Development*, 9 (3): 355-365.
- Havrylyshyn, Oleh, Ivalio Izvorski, and Ron van Rooden, (1998), "Recovery and Growth in Transition Economies 1990-1997: A Stylized Regression Analysis", International Monetary Fund, IMF Working Paper No. 98/141, Washington, DC.
- Havrylyshyn, Oleh and Ron van Rooden (2000), "Institutions Matter in Transition, but so do Policies", International Monetary Fund, IMF Working Paper No. 00/70, Washington, DC.
- Hernández-Cáta, Ernesto (1997), "Liberalization and the Behavior of Output during the Transition from Plan to Market", IMF Staff Papers, 44: 405-429.
- Heybey, Berta and Peter Murrel (1999), "The Relationship between Economic Growth and the Speed of Liberalization During the Transition", *Policy Reform*, 3: 121-137.
- Hong, Wontack (1993), "Export-Oriented Growth and Equity in Korea", in: Takatoshi, Ito, and Anne O. Krueger, (eds) *Trade and Protectionism*, The University of Chicago Press, pp.51-77. <http://gias.snu.ac.kr/wthong/publication/TandG/tm22.pdf> (Aralık 2005)
- Irwin, Douglas and Mark Tervi (2000), "Does Trade Raise Income? Evidence from the Twentieth Century", National Bureau of Economic Research (NBER), Working Paper Series, No: 7747, Cambridge.
- Islam, Nazrul (1995), "Growth Emprics: A Panel Data Approach", *Quarterly Journal of Economics*, 110 (4): 1127-1170.
- Johenseon, Simone, Peter Boone, Alasdair Breach and Eric Friedman (2000), "Corporate Governance in the Asian Financial Crisis", *Journal of Financial Economics*, 58: 141-186.
- Kaldor, Nicholas (1970), "The Case for Regional Policies", *Scottish Journal of Political Economy*, 17: 337-348.
- Krueger, Anne O. (1978), *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences*, Cambridge, MA: Balinger.
- Krueger, Anne O. (1998), "Why Trade Liberalization is Good for Growth", *The Economic Journal*, 108: 1513-1522.
- Lee, Jong-Wha (1993), "International Trade, Distortions, and Long-Run Economic Growth", *IMF Staff Papers*, 40(2): 299-328.
- Lee, Eddy (2005), *Trade Liberalization and Employment*, DESA Working Paper No. 5.
- Levine, Ross and David Renelt (1992), "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions", *American Economic Review*, 82 (4): 942-963.

- Makin, A. J. (2002), *International Macroeconomics*, Prentice Hall, London.
- Matin, Kazi M. (1992), "Openness and Economic Performance in Sub-Saharan Africa: Evidence from Time-Series Cross-Country Analysis", World Bank, Working Paper No. 1025.
- Medina-Smith, Emilio J. (2001), "Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica", United Nations Conference on Trade and Development, Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No. 7.
- Merlevede, Bruno (2003), "Reform Reversals and Output Growth in Transition Economies", *Economics of Transition*, 11 (4): 649-669.
- Mihailov, Alexander (2005), *Strategies for Development*, UNCTAD and Non-Tariff Barriers, University of Essex, (<http://courses.essex.ac.uk/ec/ec246/ec246c03.pdf>), (Aralık 2005).
- Mostert, J. (2003), "The Impact of Globalisation on Developing Countries", The Economic Society of South Africa, (<http://www.essa.org.za/download/papers2003.htm>) (Aralık 2005).
- Onaran, Özlem and Engelbert Stockhammer (2002), *Two Different Export-oriented Growth Strategies under a Wage-led Accumulation Regime: à la Turca and à la South Korea*, Political Economy Research Institute, Working Paper Series, Number 38.
- Radulescu, Roxana and David Barlow (2002), "The Relationship between Policies and Growth in Transition Countries", *Economics of Transition*, 10 (3): 719-745.
- Proudman, James, Stephen, Redding and Marco Bianchi (1997), "Is International Openness Associated with Faster Economic Growth", Bank of England, ISSN 1368-5562, <http://www.bankofengland.co.uk/publications/workingpapers/wp63.pdf> (Aralık 2005)
- Rodríguez, Francisco and Dani Rodrik (2000), *Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence*, University of Maryland, (http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp799.pdf) (Aralık 2005).
- Rodrik, Dani (1997), "Trade Policy and Economic Reform in Sub-Saharan Africa", <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/tp1.PDF> (Aralık 2005)
- Rodrik, Dani (2000), "Can Integration into the World Economy Substitute for a Development Strategy?", [http://atecex.uexternado.edu.co/eco2fin/Lecturas/\(Rodrik\)%20Integracion%20y%20desarrollo.pdf](http://atecex.uexternado.edu.co/eco2fin/Lecturas/(Rodrik)%20Integracion%20y%20desarrollo.pdf) (Aralık 2005).
- Sachs, Jeffrey and Andrew Warner (1995), "Economic Reform and the Process of Global Integration", *Brookings Papers on Economic Activities*, 1: 1-95.
- Sala-i-Martin, Xavier (1997), "I Just Ran Two Million Regressions", *American Economic Review*, 87(2): 178-183.

- Samman, Emma (2005), "Openness and Growth: An Empirical Investigation", Human Development Report, Occasional Paper: 2005/22.
- Santos-Paulino, Amelia U. (2005), "Trade Liberalisation and Economic Performance: Theory and Evidence for Developing Countries", *World Economy*, 28: 783-821.
- Santos-Paulino, Amelia and A. P. Thirlwall (2004), "The Impact Of Trade Liberalisation on Exports, Imports and the Balance of Payments of Developing Countries", *Economic Journal*, 114: 50-72.
- Savaş, F. Vural, Ergül Han ve A. Ayten Kaya (1999), *İktisadi Kalkınma, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Ders Kitapları Yayın No: 37, Eskişehir.*
- Sentsho, Joel (2003), "Export Revenues As Determinants Of Economic Growth: Evidence From Botswana", *Economic Society of South Africa*, (<http://www.essa.org.za/download/papers2003.htm>) (Aralık 2005).
- Seyidoğlu, Halil (2003), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul.*
- Sharma, Abhijit and Theodore Panagiotidis (2004), *An Analysis of Exports and Growth in India: Cointegration and Causality Evidence (1971-2001)*, http://info.lboro.ac.uk/departments/ec/Researchpapers/2004/SharmaIndia_RDE.pdf (Ocak 2006).
- Singer, Hans W. and Patricia Gray (1988), "Trade Policy and Growth of Developing Countries: Some New Data", *World Development*, 16 (3): 395-403.
- Sinha, Dipendra (1999), *Export Instability, Investment and Economic Growth in Asian Countries: A Time Series Analysis*, *Economic Growth Center Yale University, Center Discussion Paper No. 799.*
- Stiglitz, Joseph E. (1998), "Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes", *Prebisch Lecture at UNCTAD, Geneva.*
- Stroemer, Chad and David E.A. Giles (2003), *Income Convergence and Trade Openness: Fuzzy Clustering and Time Series Evidence*, *University of Victoria, Econometrics Working Paper EWP0304*, (<http://web.uvic.ca/econ/ewp0304.pdf>) (Aralık 2005).
- Subasat, Turan (2004), "Does Trade Openness Increase Economic Growth? A Critical Review of the Evidence for Developing Countries", *Development Policy Review*, 20 (3): 333-349.
- Yanikkaya, Halit (2003), "Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, 72: 27-89.
- World Bank (1987), *World Development Report*, Oxford University Pres, Washington, DC.

EKLER

Ek 1: Ticari Liberalizasyon, İhracat ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Literatür Özeti

Yazar ve Çalışma Yılı	Araştırma Dönemi ve Ülke Grubu ile Yöntem ve Bulgu	İlişkinin Yönü
Balassa (1981)	1960-1966 yılları arası için 12 yeni sanayileşen ülke üzerine yapılan çalışmada, ihracatın ortalama büyümesi ile tarım, imalat ve toplam üretim arasında sıra korelasyon yapılarak ortalama işgücü büyüme oranı ve GSMH'nin içerisinde ortalama yurtdışı yatırımların payı değişkenleri ile OLS tahminleri yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Tyler (1981)	1960-1977 yılları arası için 55 orta gelirli ülke üzerine yapılan çalışmada, reel ihracatın ortalama büyümesinin ortalama reel GSYİH içindeki payı veya ortalama reel imalat sanayi ihracat kazançları ile sıra korelasyon analizi yanında ortalama işgücü büyüme oranı ve ortalama sermaye birikimindeki artış oranı değişkenleri ile OLS tahminleri yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Balassa (1982)	1960-1973 yılları arası için 11 gelişmekte olan ülke üzerine yapılan çalışmada, ortalama reel GSYİH büyümesi ile ortalama reel ihracat artışı sıra korelasyon analizine tabi tutulmuş ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Feder (1982)	1964-1973 yılları arası için 19 ve daha sonra 32 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada ortalama reel GSYİH büyümesi içerisinde ihracattaki yüzde cinsinden değişimlerin payı ile GSYİH içerisinde ortalama yatırımların payı, ortalama nüfus artış hızı ve yabancı yatırımların payı OLS analizine tabi tutulmuş ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Salvatore (1983)	1961-1978 yılları arası için 52 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada büyüme eşitliği olarak ihracatın GSMH'ya oranındaki yüzde değişimleri üzerine reel fert başına GSMH büyüme hızı ile GSMH'nin yüzdesi olarak gayri safi sermaye birikimi ve endüstriyel üretimin GSMH içerisindeki payları SEM analizine tabi tutulmuş ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Kavoussi (1984)	1960-1978 yılları arası için 73 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada, mal ihracatında ortalama büyüme ve reel GSMH büyümesi sıra korelasyon analizine tabi tutulmuş ve doğrusal ilişki bulunmuştur. Bu değişkenler ile ortalama işgücü artışı ve ortalama yatırım artışı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Balassa (1985)	1973-1979 yılları arası için 43 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada, toplam ihracatın ve mal ihracatının GSYİH içerisindeki payı veya büyümesi ile GSYİH içerisinde ortalama yatırımların payı, ortalama işgücü artışı, yabancı yatırımların payı ve başlangıçta fert başına gelir değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Kormendi and Meguire (1985)	1950-1977 yılları arası için 47 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada, ortalama ihracat üzerine ortalama reel çıktı büyüme oranı rasyosu ile fert başına gelir, reel üretim artışının standart sapması, ortalama para arzında artış oranı, para arzı şokları, ortalama enflasyon artışı, ortalama nüfus artışı, ortalama yatırımın gelire oranı rasyosu ve ortalama kamu harcamalarının üretime oranı rasyosu değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(0)
Ram (1985)	1970-1977 yılları arası için 73 az gelişmiş ülke üzerine yapılan çalışmada, ortalama ihracat üzerine ortalama reel GSMH büyümesi ile ortalama işgücü artışı, GSYİH'nin yüzdesi olarak ortalama yatırım ve ülke kukla değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiş, ancak bunun güçlü bir dış talebe bağlı olduğu gözlenmiştir.	(+)
Helleiner (1986)	1950-1977 yılları arası için düşük gelirli ülkeler için yapılan çalışmada, ortalama ihracat üzerine ortalama reel GSMH büyümesi ile ortalama işgücü artışı, üretimin yüzdesi olarak ortalama yatırım ithalat hacminde istikrarsızlık ve GSYİH'nin içerisinde ortalama ithalatın payındaki değişimi değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(0)

Gonçlaves and Richtering (1987)	1960-1981 yılları arası için 70 düşük, orta ve yüksek gelirli ülke için yapılan çalışmada, ortalama ihracat üzerine ortalama reel GSMH büyümesi ve ihracatçı ve ihracatçı olmayan sektörlerin GSYİH içindeki payları sıra korelasyon analizine tabi tutulmuş ve aynı zamanda OLS modern büyüme regresyon analizi yapılarak pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Singer and Gray (1988)	1967-1973, 1973-1977 ve 1977-1983 yılları arası için gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmada, ortalama reel GSYİH büyümesi ile ortalama reel ihracat artışı sıra korelasyon analizi yapılmış ve çoğu ülke grupları açısından pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiş, bir kısmında ise önemsiz olduğu gözlenmiştir.	(+) (0)
Mbaku (1989)	1970-1981 yılları arası için 37 Afrika ülkesinde düşük ve orta gelirli ülke sınıflandırmasına göre yapılan çalışmada, ortalama reel GSMH büyümesi ile ortalama reel ihracat artışı ile ortalama işgücü artışı ve ortalama reel yatırım büyümesi veya GSMH'nın yüzdesi olarak yatırımlarda büyüme değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve orta gelirli ülkelerde pozitif yönlü ilişkilerin olduğu, ancak düşük gelirli ülkelerde ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(+) (0)
Greenaway ve Nam (1988)	WB (1987)'den hareketle GOÜ'lerin, güçlü şekilde içe yönelik, kısmen içe yönelik, kısmen dışa yönelik ve güçlü şekilde dışa yönelik şekilde dört gruba ayırma tabi tutulduğu çalışmada, dışa yönelik ülkelerin daha hızlı büyüdüklerinin tespiti yapılmıştır.	(+)
Fosu (1990)	1960-1970 ve 1970-1980 yılları arası için 28 Afrika ülkesinde dönemsel farklılıkla yapılan sınıflandırmaya göre çalışmada, ortalama reel mal ihracatı büyüme oranı üzerine ortalama reel GSYİH büyüme oranı ile GSYİH içerisinde ortalama yatırımların payı ve ortalama işgücü büyüme oranı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Otani and Villaneuva (1990)	1970-1981 yılları arası için 55 düşük, orta ve yüksek gelirli ülke için dönemsel farklılıkla yapılan sınıflandırmaya göre çalışmada, ortalama reel GSMH büyümesi ile ortalama reel ihracat artışı ile ortalama nüfus artışı, GSMH içerisinde ortalama yurtiçi tasarruf oranı, dış borçların ortalama reel faiz oranı ve beşeri sermayeye yönelik olarak bütçeden yapılan harcamaların oranı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Alam (1991)	1965-1973 ve 1973-1984 yılları arası için 41 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada, ortalama reel ihracat büyümesi üzerine ortalama reel GSYİH büyümesi ile reel GSYİH'nın yüzdesi olarak ortalama yatırım, ortalama işgücü artışı ve ticaret rejimleri temsilen gölge değişkenlerle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Esfahani (1991)	1960-1973, 1973-1981 ve 1980-1986 yılları arası için dönemsellik ayırımında 31 yarı sanayileşmiş ülke için yapılan çalışmada, ortalama reel GSYİH büyümesi ve ithalat-ihracat büyüme eşitlikleri ile nispi ithalat kıtlığı, nüfus ve coğrafi büyüklük, yurtiçi ve yurtdışı kullanıma tahsis edilmiş mallara ait değişkenlerle 2SLS analizi yapılmış ve orta gelirli ülkelerde pozitif yönlü ilişkilerin olduğu, ancak düşük gelirli ülkelerde ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(+)
Sawhney and DiPietro (1991)	1965-1980 yılları arası için 120 ülkeyi, Dünya Bankası'nın bilinen 4 gelir grubuna göre yapılan sınıflandırmada, ortalama reel ihracat büyümesi üzerine ortalama reel GSYİH büyümesi ile emekte ortalama büyüme ve yatırımlarda ortalama büyüme değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve gelişmişlik düzeyine bağlı olarak pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Dollar (1992)	1976-1985 yılları arası için 92 ülke üzerine yapılan çalışmada, ortalama fiyat seviyesi ve faktör donanımı arasındaki ilişkiler ile fert başına GSYİH ve nüfus yoğunluğu değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve fiyat seviyesi ile faktör donanımına bağlı olarak geliştirilen indeks çerçevesinde pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Edwards (1992)	Ticari liberalizasyonun GOÜ'lerdeki ekonomik büyüme üzerindeki etkileri tespit etmek amacıyla, tahmin edilmiş ticaret değerleri ile gerçekleşen değerler	(+)

	arasındaki farklılıkların dikkate alındığı çalışmada, dış ticarete daha az müdahale eden (tahmin edilmiş ticaret değerlerinden küçük sapmalar taşıyan) ülkelerin daha hızlı büyüdüğü bulgusuna ulaşılmıştır.	
Levine ve Renelt (1992)	Gelişmiş ve GOÜ'leri dikkate alan çalışmada yatay kesit analizleriyle birlikte çoklu indeksler için duyarlılık analizleri yapılan çalışmada, ticaret ile yatırımlar arasında ve yatırımlar ile ekonomik büyümeye arasında güçlü korelasyon ilişkileri tespit edilmiştir. Dolayısıyla ticari liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerinde yatırımlar aracılığıyla pozitif bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmüştür.	(+)
Matin (1992)	Sahra Altı Afrika ülkelerinde ticaret payları, karaborsa primi, ticari liberalizasyon indeksi ve reel döviz kuru bozulmaları gibi alternatif ölçütler kullanan çalışmada, liberal ticaret rejimi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkiler yakalanmıştır.	(+)
De Gregorio (1992)	1950-1985 yılları arası için 12 Latin Amerika ülkesi üzerine yapılan çalışmada fert başına GSYİH, ortalama fiyat seviyesi ve nüfus yoğunluğu değişkenleriyle tesadüfi etkili panel veri analizi yapılmış ve veriler olarak GSYİH içerisinde ortalama ihracatın büyüme oranı ile ticaret hadleri, ortalama enflasyon oranı, yurtiçi ve dışı yatırımlar, okur-yazarlık oranı ve politik değişkenler kullanılmış ve elde edilen bulgularda ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(0)
Sheehy (1992)	1960-1981 yılları arası için 53 petrol ihracatçısı olmayan ülke üzerine yapılan çalışmada GSYİH içerisinde ortalama ihracatın büyüme oranı, ortalama emek gücü artış oranı ve GSYİH içerisinde ortalama yatırımların payı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Sprout and Weaver (1993)	1970-1984 yılları arası için 72 az gelişmiş ülkenin ihracata bağımlılığına göre 3 gruba ayırarak yapılan çalışmada, GSYİH içerisinde ihracatın payı veya ortalama reel ihracatın reel GSYİH büyüme oranı içerisindeki payı ile ortalama işgücü büyüme oranı ve GSYİH içerisinde yatırımın payı değişkenleriyle 2SLS analizi yapılmış ve büyük ölçüde petrol ihracatçısı olan ülkelerde anlamlı ve pozitif ilişkiler bulunurken, ilksel mal ihracatçısı olan ülkelerde ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(+) (0)
Easterly (1993)	Gelişmiş ve GOÜ'leri dikkate alan çalışmada, ticari liberalizasyonun ölçüsü olarak reel döviz kuru ve gümrük tarifelerindeki bozulmaların yol açtığı serbest ticaret düzeyinden sapmaları esas alan bir indeks oluşturulmuştur. Çalışmada, serbest ticaret düzeyinden düşük sapmalar yaşayan ülkelerin sapmaların büyük olduğu ülkelere oranla daha yüksek bir büyüme oranı sergileyecekleri bulgusuna ulaşılmıştır.	(+)
Coppin (1994)	1980-1988 yılları arası için 59 az gelişmiş ülkenin ihracata bağımlılığına göre 3 gruba ayırarak yapılan çalışmada ortalama ihracat artışının reel GSYİH büyümesi içerisindeki payı veya toplam reel imalat sanayi ihracatındaki büyümenin toplam reel ihracat içerisindeki payı ile ortalama işgücü büyüme oranı, enerji tüketiminde ortalama büyüme oranı ve GSYİH içerisinde para arzının payı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.	(+)
Greenaway and Sapsford (1994)	1960-1973, 1973-1980 ve 1980-1988 yılları arası için 104 ülke ve 85 petrol ihracatçısı olmayan ülke üzerine yapılan çalışmada ortalama ihracat artışının reel GSYİH büyümesi içerisindeki payı veya fert başına reel GSYİH büyümesi içerisinde reel ihracat büyümesinin payı ve çalışan başına reel GSYİH büyüme oranı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve dönemsel ayırmada son iki dönem için anlamlı pozitif ilişkinin olduğu, buna karşılık 1960-1973 yılları için ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(+) (0)
Yaghmaian and Ghorashi (1995)	1980-1990 yılları arası için 30 gelişmekte olan ülke için yapılan çalışmada ortalama ihracat artışının reel GSYİH büyümesi içerisindeki payı ile yatırımların üretime oranı ve toplam istihdamın ortalama büyüme oranı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve pozitif ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.	(0)
Sachs ve Warner (1995)	5 sosyo-ekonomik göstergeye göre oluşturulan gölge değişken aracılığıyla gelişmiş ve GOÜ'lerdeki ticari liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerinde	(+)

	etkilerinin araştırıldığı çalışmada, dışa açık ekonomilerin daha hızlı büyüdükleri tespit edilmiştir.	
Harrison (1996)	Çalışmada, GOÜ'lerdeki 1960-84 ve 1978-88 dönemlerindeki ticari liberalizasyonun etkileri, karaborsa primi, reel döviz kuru bozulmaları, uluslararası fiyatlara yönelik hareket ve tarıma karşı tutumlar kriterleri dikkate alınarak araştırılmıştır. Kullanılan kriterlerden istatistiki olarak anlamlılık taşıyanların tamamı, liberal ticaret rejimi ile GSYİH büyümesi arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.	(+)
Balasubramanyam vd. (1996)	WB (1987) ile Greenaway ve Nam (1988)'in kullandığı sınıflama yanında ticaret yoğunluk oranlarının da dikkate alındığı çalışmada, düşük ticari engellerin yani dışa daha fazla yönelmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)'ın etkinliğini ve dolaylı bir şekilde de ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.	(+)
Burney (1996)	1965-1980 dönemi için 89 ve 1980-1990 yılları arası için 95 ülke üzerine yapılan çalışmada ortalama ihracat artışının reel GSYİH büyümesi içerisindeki payı ile ortalama nüfus artış hızı, ortalama yatırım büyümesi ve ortalama enerji tüketim artışı değişkenleriyle OLS analizi yapılmış ve dönemsel ayırimda son dönem için anlamlı pozitif ilişkinin olduğu, buna karşılık 1965-1980 yılları için ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.	(+) (0)
Greenaway vd. (1997)	GOÜ'lerde ekonomik büyüme, WB Yapısal Ayarlama Borçları (SALs) ile liberalizasyonun zamanlaması arasındaki ilişkileri dikkate alan çalışmada, liberalizasyona bağlı olarak ekonomik büyümede düzgün-doğrusal bir gelişmenin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Liberalizasyonun ilk zamanlarında ekonomide küçülme gözlenirken, takip eden dönemlerde büyümede artışlar gözlenmektedir.	(-) (+)
Rodrik (1997)	Sahra Altı Afrika ülkelerinde özellikle ithalat ve ihracat üzerindeki gümrük tarifelerini dikkate alan çalışmada, ihracatın aşırı vergilendirilmesinin düşük ekonomik büyümenin nedeni olabileceği bulgusunun yanında ticaret politikasının ekonomik büyüme üzerinde çok düşük bir etkiye sahip olduğu tespiti yapılmıştır.	(+) (0)
Proudman vd. (1997)	Gelişmiş ve GOÜ'leri dikkate alan çalışmada, ticari liberalizasyonun göstergesi olarak uluslararası ticaret politikalarının bir kısım ölçülerine dayanan kapalı/açıklık indeksi geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Çalışmada, açık ekonomilerin daha yüksek gelir düzeylerine yakınsadıklarının bulgusuna ulaşılmıştır.	(+)
Edwards (1998)	Ticari liberalizasyonun daha önceki çalışmalarda kullanılan birçok göstergesinin yanında Heritage Foundation'un ticaret bozulma indeksini de kullanılarak çalışmada, gelişmiş ve GOÜ'lerde dışa açıklık ve toplam faktör verimlilikleri (TFP) arasında pozitif korelasyon ilişkileri tespit edilmiştir.	(+)
McNab and Moore (1998)	1963-1973 ve 1973-1983 yılları arası için 41 gelişmekte olan ülke üzerine yapılan çalışmada Feder'in (1982) ortalama GSYİH büyüme eşitliği ve ortalama ihracat artışının reel GSYİH büyümesi içerisindeki payı ile ortalama nüfus artış hızı ve yatırımın ortalama çıktı içerisindeki payı değişkenleriyle OLS ve 3SLS analizi yapılmış ve pozitif ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Gallup vd. (1999)	Sachs ve Warner (1995)'in kriterlerini dikkate alan çalışmada, gelişmiş ve GOÜ'ler için ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkiler yakalanmıştır. Çalışmada ayrıca deniz kıyısı olan ülkelerin iç kesimlerdeki ülkelere oranla daha hızlı büyüdükleri bulgusu da bulunmuştur.	(+)
Harrison ve Hanson (1999)	Sachs ve Warner (1995)'in kriterlerini dikkate alan bu çalışmada ise, GOÜ'lerdeki ticaret liberalizasyonu ve uzun dönem ekonomik büyüme arasında güçlü ilişkilerin varlığına işaret eden bulgulara ulaşılamamıştır.	(0)
Rodríguez, Francisco and Dani Rodrik (2000)	Gelişmiş ve GOÜ'lerde Dollar (1992), Ben-David (1993), Sachs ve Warner (1995) ve Edwards (1998)'in çalışmalarının bulguları gözden geçirilerek, bu çalışmalardaki kriterlerden hareketle yapılan analizlerde, ticari liberalizasyon (daha düşük tarife ve tarife dışı engellerin) ve ekonomik büyüme arasında zayıf bir ilişkinin varlığını gösteren bir bulguya ulaşılmıştır.	(0)
Dollar and Kraay (2001)	1975-1997 yılları arası için ticari liberalizasyonda zengin ve fakir ülke ayırımı ile yapılan çalışmada 24 zengin ülke ve sağlıklı veri setine ulaşılabilen 24 fakir	(+)

	ülke üzerine zaman serisi analizleri içeren çalışmada ticari liberalizasyonun ölçütü olarak alınan dış ticaretin GSYİH içerisindeki payı ile büyüme arasındaki ilişkiler araştırılmış ve değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.	
Awudu and Jacquet (2002)	1961-1997 yılları arası için Côte d'Ivoire'da ekonomik büyüme, ihracat, reel yatırımlar ile işgücü arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler, eş-bütünleşme ve hata düzeltme teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Bulgulardan hem kısa hem de uzun dönemde değişkenler arasında ilişkilerin olduğu; yani ELG hipotezini destekleyecek şekilde ihracat artışının GSYİH büyümesi üzerine ilişkilerin bulunduğu, dolayısıyla yurtiçi yatırımları teşvik etmeyi ve ihracatı farklılaştırmak ve artırmak için uluslararası rekabeti sağlamayı amaçlayan ticari reformların gelecekte ekonomik büyüme potansiyelini artırıcı rol oynadığı gözlenmiştir.	(+)
Greenaway et al. (2002)	Son 20 yıla ait verilerle 73 gelişmekte olan ülke üzerine panel veri analizleri yöntemi kullanılarak, Çekirdek Yeni Büyüme Modeli yardımıyla liberalizasyon ile büyüme arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulardan liberalizasyon ile birlikte fert başına GSYİH büyümesi üzerine etkisinin olumsuz olduğu, ancak zamana bağlı olarak bu olumsuzluğun kaybolarak iyileşmenin olduğu, yani bir tür "j eğrisi" şeklinde bir yapılanmanın olduğu gözlenmiştir.	(+)
Stroomeer and Giles (2003)	1965-1990 yılları arası için 88 ülke üzerine yapılan çalışmada, ticari liberalizasyonun, yani ekonominin dışa açıklığının (nominal ihracat+nominal ithalat/Nominal GSYİH) fert başına gelir yakınsamasına veya bu kavram çerçevesinde dünya gelir dağılımında iyileşmeye, dolayısıyla daha üst düzeyde bir büyümeye yol açıp açmadığı zaman serisi analizleri eşliğinde Bernard ve Durlauf-İki Değişkenli ve Örnek Değişkenli Yakınsama, Nahar ve Inder- İki Değişkenli Yakınsama, Fuzzy Grup Yakınsama istatistiki testleriyle belirlenmeye çalışılmıştır. Dışa açıklığın yüksek olduğu ülkelerin düşük açıklık derecesine sahip ülkelere göre gelir yakınsamasının daha üst düzeyde olduğu tespit edilmiştir.	(+)
Becker and Greenberg (2003)	1970-1997 yılları arası için 100 ülke üzerine yapılan panel veri ve yatay kesit analizleri yönteminin kullanıldığı çalışmada, finans ve büyüme ile ihracat ve büyüme arasında yer alan çok sayıda ampirik literatür birlikte ele alınarak, ortak bir modellemeye gidilmiştir. Finansal kalkınmanın yüksek derecesine ulaşmış ülkelerde ihracat büyümesinin daha yüksek olduğu ve bunun da özellikle bankacılık krizlerinin yaşandığı ülkelerde ihracatın önemli ölçüde düşüşüyle teyit edildiği vurgulanmıştır. Benzer şekilde finansal gelişmişliğin de büyüme üzerine olumlu etkilerinin olduğu ve bunun da ihracat artışından dolayı bir şekilde etkilendiği belirlenmiştir.	(+)
Yanikkaya (2003)	Ticaret miktarları dikkate alınarak hesaplanan ticari liberalizasyon göstergeleri (ihracat/GSYİH, ithalat/GSYİH ve ihracat+ithalat/GSYİH gibi) yanında, ticaret sınırlandırmalarına dayanan (toplam gümrük tarifeleri, ihracat vergileri ve uluslararası ticarettten alınan vergiler gibi) ikinci tip ölçütlerin de kullanıldığı çalışmada, birinci tip göstergeler ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkiler bulunmuşken, ticaret yoğunluk oranlarını dikkate alan çalışmada uygulamalı literatüre ters bulgular yakalanmıştır. Dah açık bir ifade ile ticaret kısıtlamaları arttıkça ekonomik büyümenin artacağı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.	(+) (-)
Santos-Paulino and Thirlwall (2004)	1972-1997 yılları arası için 22 GOÜ üzerine yapılan çalışmada liberalizasyon öncesi ve sonrasında ülkelerdeki ithalat ve ihracata uygulanan vergiler ile ihracatın ve ithalatın ortalama büyüme oranları üzerine etkisi karşılaştırılmıştır. İhracat büyümesinin belirleyicileri olarak döviz kuru ve dünya gelir artışı ile liberalizasyonu temsilen gölge değişken alınırken, ithalat için ise aynı modelde bu kez dünya gelir yerine ülke gelirleri alınmış ve dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Bulgulardan liberalizasyonun ihracatın büyüme performansı istikrarına, ekonomik büyümeye, istihdama, ücret eşitsizliğine ve gelir dağılımına etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. İthalat liberalizasyonunun ise bu değişkenler üzerine daha zayıf etkilerinin	(+)

	olduğu; ancak liberalizasyonun ithalatı daha fazla artırarak ülkelerin ödemeler bilançosunu daha da kötüleştirdiği gözlenmiştir.	
Samman, (2005)	1985-2003 yılları arası için Dollar ve Kraay tarafından yapılan çalışmayı yine 100 ülke üzerine zaman serisi analizi ve tanımlayıcı istatistikler eşliğinde değişik bir metodoloji ile ele almayı amaçlamış ve bu iki araştırmacıdan farklı bulgulara ulaşmıştır. Çalışmada dış ticaretin GSYİH içerisindeki payı göstergesi olarak alınan ticari liberalizasyonu göstergesinin yanıtıcı bulgular verdiğini ortaya koyarken, uzun dönemde açıklığın büyüme üzerinde etkisinin belirgin olduğunu, buna karşılık iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün belirgin olmadığını ortaya koymuştur.	(+)
Estrada ve Fei (2006)	Ticari liberalizasyon veya açıklık ve büyüme arasındaki ilişkileri farklı bir yöntem ile (Açıklık Büyüme İzleme Modeli) ele alın çalışmada, açıklıktaki artışların ekonomik büyümeye neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Açıklık ve büyüme arasında anlamlı ve güçlü pozitif ilişkilerin yakalandığı tek ülke ABD olmuştur.	(0)

Not: Ele alınan literatürün büyük bir kısmı Giles ve Williams (2000: 29-33) ve Santos-Paulino (2005: 799-801) tarafından hazırlanan çalışmadan derlenirken, bir kısmı da araştırmacılar tarafından incelenen literatürden hareketle oluşturulmuştur.

Ek 2: Üst ve Orta-Üst Gelirli Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları (FI)

Bağımlı Değişken: $\Delta \log$ KBGDP	Ortak Sabitli				Sabit Etkili			
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	3.046	0.228	2.334	0.128	6.385	0.175	1.830	0.511
$\Delta \log$ NUF	-0.555	0.378	-0.462	0.294	-0.873	0.222	-0.390	0.435
I/GDP	0.229	0.063	0.512	0.000	0.164	0.167	0.591	0.000
OPEN	0.029	0.075	0.023	0.018	0.037	0.218	0.049	0.002
FI	-1.794	0.034	-0.966	0.085	-4.093	0.002	-2.199	0.021
R ²	0.132		0.264		0.277		0.482	
Düz. R ²	0.096		0.234		0.179		0.411	
F-ist.	3.650		8.628		2.814		6.812	
Prob(F-ist.)	0.008		0.000		0.003		0.000	
D-W ist.	1.336		1.325		1.447		1.730	
F-Değeri					2.211712 ^b		4.201001 ^a	
Hausman İst.					9.415928 ^b			

Not: F ve Hausman testleri için a, %1; b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade eder.

Ek 3: Üst ve Orta-Üst Gelirli Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları (PR ve CL)

Bağımlı Değişken: $\Delta \log$ KBGDP	Ortak Sabitli				Sabit Etkili			
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	0.590	0.829	0.562	0.716	4.476	0.333	0.148	0.954
$\Delta \log$ NUF	-0.785	0.213	-0.778	0.067	-0.922	0.185	-0.502	0.246
I/GDP	0.222	0.065	0.451	0.000	0.144	0.212	0.470	0.000
OPEN	0.023	0.170	0.021	0.027	0.023	0.436	0.038	0.009
PR	-2.893	0.006	-2.653	0.000	-4.590	0.000	-3.839	0.000
CL	1.834	0.178	1.757	0.012	1.162	0.415	1.964	0.009
R ²	0.171		0.368		0.326		0.571	
Düz. R ²	0.128		0.335		0.226		0.507	
F-ist.	3.926		11.065		3.241		8.904	
Prob(F-ist.)	0.003		0.000		0.001		0.000	
D-W ist.	1.326		1.336		1.458		1.729	
F-Değeri					2.502057 ^b		5.006875 ^a	
Hausman İst.					10.81653 ^b			

Not: F ve Hausman testleri için a, %1; b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade eder.

Ek 4: Orta Alt ve Düşük Gelirli Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları (FI)

Bağımlı Değişken: $\Delta \log$ KBGDP	Ortak Sabitli				Tesadüfi Etkili	
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	-1.039	0.782	-2.831	0.281	-2.257	0.608
$\Delta \log$ NUF	0.571	0.526	-1.093	0.118	0.247	0.813
I/GDP	0.014	0.891	-0.043	0.633	0.017	0.875
OPEN	-0.012	0.546	0.008	0.595	-0.004	0.859
FI	0.531	0.447	0.823	0.056	0.663	0.409
R ²	0.011		0.023		0.007	
Düz. R ²	-0.010		0.002		-0.014	
F-ist.	0.538		1.116		0.340	
Prob(F-ist.)	0.708		0.350		0.851	
D-W ist.	0.704		0.690		0.735	
F-Değeri						
Hausman İst.					6.114	

Not: F ve Hausman testleri için a, %1; b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade eder.

Ek 5: Orta-Alt ve Düşük Gelirli Geçiş Ekonomileri İçin Tahmin Sonuçları (PR ve CL)

Bağımlı Değişken: $\Delta \log$ KBGDP	Ortak Sabitli				Tesadüfi Etkili	
	Ağırlıksız		Yatay Kesit Ağırlıklı		Ağırlıksız	
Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Sabit	-1.689	0.659	-2.856	0.286	-3.257	0.476
$\Delta \log$ NUF	0.669	0.462	-1.173	0.109	0.305	0.776
I/GDP	0.006	0.957	-0.032	0.723	0.010	0.925
OPEN	-0.014	0.501	0.006	0.713	-0.005	0.841
PR	-0.556	0.589	0.608	0.442	-0.799	0.486
CL	1.315	0.307	0.212	0.819	1.750	0.205
R ²	0.015		0.024		0.013	
Düz. R ²	-0.011		-0.002		-0.014	
F-ist.	0.574		0.912		0.483	
Prob(F-ist.)	0.720		0.474		0.789	
D-W ist.	0.699		0.692		0.733	
F-Değeri						
Hausman İst.					6.741	

Not: F ve Hausman testleri için a, %1; b, %5 ve c, %10 önem düzeyinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade eder.

Notlar

- ¹ Seçilmiş birkaç örnek çalışma şunlardır: Dollar (1992: 523-544), Lee (1993: 299-328), Islam (1995: 1127-1170), Harrison (1995), Sala-i-Martin (1997: 178-183), Edwards (1998: 383-398), Greenaway vd. (1998: 1547-1561), Frankel ve Romer (1999: 379-399), Irwin ve Tervio (2000), Frankel ve Rose (2000), Dollar ve Kraay (2001), Dollar ve Kraay (2002) ile Alcalá ve Ciccone (2004).
- ² Çalışmada siyasal ve ekonomik liberalizasyon uygulamasına yönelik geçiş ekonomilerinin seçimindeki temel mantık, konunun işlenmesinde avantaj sağlayacağı düşüncesidir. Dolayısıyla çalışma kapsamındaki Merkezi ve Doğu Avrupa ile Merkezi ve Batı Asya'nın geçiş ekonomileri şunlardır: *Macaristan, Polonya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Rusya Federasyonu, Moldova, Beyaz Rusya, Ukrayna, Hırvatistan, Bosna Hersek, Makedonya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan.*
- ³ 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya'dan Friedrich List ile ABD'de Maliye Bakanlarından Alexander Hamilton, ulusal sanayiinin desteklenmesi ve dışa karşı korunması gerektiğini öne sürerek, en azından stratejik önemi nedeniyle dengeli kalkınma görüşünü ortaya atmışlardır. Burada kalkınma ve sanayileşmenin aynı süreçler olduğuna dikkat çekilerek, o dönemin koşullarında Almanya ve ABD sanayiinin ancak İngiliz sanayiinin rekabetine karşı korunmasıyla kalkınabileceği vurgulanmıştır. Bu anlayışı daha sonra geliştirenler ise Rosentein-Rodan, Nurkse, Fleming, Scitovsky, Chenery, Lewis ve Tinbergen gibi iktisatçılar olmuştur (Bkz. Savaş vd., 1999: 264; Seyidoğlu, 2003: 124-126; Lee, 2005: 3-4).
- ⁴ Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları, durgun-yumuşak bir şekilde gerçekleşmeyeceği, daha çok ekonomide mevcut olan ya da bilinçli olarak yaratılacak dengesizliklerle birlikte uyarılacak sıçrama ve dalgalanmaların dinamik bir ortam yaratacağı görüşü üzerine kurulmuştur. Bu görüşün savunucuları da Hirschman, Perroux ve Myrdal gibi iktisatçılar olmuştur (Bkz. Savaş vd., 1999: 268-275).
- ⁵ 1970'lerden bu yana ISI'dan ELG'ye yönelik politikaları başarıyla uygulayan ülke örnekleri arasında; Asya'nın yeni gelişen ekonomileri (Asian NICs) veya Asya Kaplanları olarak da adlandırılan Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur ile ASEAN (Association of South-East Asian Nations) ülkeleri olarak adlandırılan Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler bulunmaktadır. Şöyle ki, NICs'in fert başına geliri, 1963'de 974 \$'dan 1988'de 5162 \$'a; ASEAN'de sırasıyla 606 \$'dan 1546\$'a yükselmiştir. Dünya dış ticareti içerisindeki paylar da birinci gruptaki ülkelerde %1.9'dan %7.7'ye ve ikinci gruptakilerde ise %1.1'den %2.1'e yükselmiştir (Mihailov, 2005: 19). Büyüme üzerine nihai olarak sağladığı yarar eşliğinde, ELG stratejisinin ISI stratejisine tercih edilmesinde temelde şu faktörlerin bulunduğu ileri sürülmektedir: i) Küçük açık ekonomiler için ölçek ekonomilerini devreye sokma kolaylığı sağlar, ii) Sermaye ve ara malları ithalatına imkan sağlayarak, zorlayıcı döviz kuru kısıtını esnetir, iii) Artan rekabet yoluyla etkinliği artırır ve iv) Uzun dönemde yaparak öğrenme ve yabancı alıcıların tavsiyeleri doğrultusunda teknik bilgi yayılımını teşvik eder (Hatemi-J ve Irandoust, 2000: 355; Sentsho, 2003: 2-3; Santos-Paulino ve Thirlwall, 2004).
- ⁶ Çin'in 1980'ler ile 1990'larda yaşadığı deneyim, ticarete açıklığın daha hızlı ve daha etkin büyümeyi başarma ve yurtiçi kaynakların daha etkin dağılımını sağlama mekanizmasının olduğuna dair argümanı destekleyen en önemli örneklerden birisidir (Findlay ve Watson, 1996: 4).
- ⁷ İhracatın sabit maliyetleri olarak potansiyel piyasaları tanıma, karşı ülkelerdeki düzenlemeler ve vergilere uyumlu ürünler geliştirme ile pazarlama ve dağıtım kanallarını geliştirme şeklinde sıralamak mümkündür. Bu tür sabit maliyetlerin gözlenmesi soyut nitelik taşıır ve güçtür. Aynı zamanda olgunlaşma süresi de uzundur.

-
- ⁸ 1980’li yılların sonlarından itibaren giderek artan bir ilgiye nail olan ticari liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkilerini ele alan ampirik çalışmalar, ticari liberalizasyonun alternatif ölçütleri olarak sıklıkla şu tür göstergelerden yararlanmıştır: dış ticaretin GSYİH içindeki payı, ticaret hacimleri ve değişimleri, döviz kuru bozulmaları ve değişkenliği, tahmini ticaret miktarlarından sapmalar, karaborsa primi, ticari liberalizasyon indeksi, sosyo-ekonomik göstergelere dayalı oluşturulan gölge değişken ve Heritage Foundation’un ticaret bozulma indeksi.
- ⁹ Ekonomik büyüme üzerine ihracatın etkisinin pozitif olmasının koşulunun ülkenin ekonomik/endüstriyel kalkınma seviyesine bağlı olduğuna dair tez, kritik minimum çaba hipotezine bağlıdır. Bu yaklaşım, emek ve sermaye girdilerinin büyüme oranının ihracat büyüme oranı yanında GSYİH’nın büyümesi için açıklayıcı değişkenler olarak ihracat-büyüme ilişkileri modeline Feder’in (1982) tarafından dahil edilmiştir. Feder (1982)’in yaklaşımı, ihracatın payındaki artışlarda azalan verimlerin söz konusu olmadığı ve aynı zamanda ihracatçı ve ihracatçı olmayan sektörlerin yurtiçi piyasa hacminin nispi etkinliğinin aynı olduğu görüşüne dayalıdır (Feder, 1982: 59). Feder (1982), GSYİH büyümesini açıklayıcı değişkenler olarak emek, sermaye ve ihracatı ele alırken; bu üretim fonksiyonu modeline ihracat istikrarsızlığını ölçütü olarak Love’ın geliştirmiş olduğu beş yıllık ihracatın hareketli ortalama değerlerinden yola çıkılarak cari ihracat sapmalarının mutlak değeri de dahil edilmek suretiyle, ihracat istikrarsızlığı-ekonomik büyüme ilişkilerini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır (Sinha, 1999: 7).
- ¹⁰ Yüksek enflasyon ve borcun bulunduğu bu ekonomilerde makro ekonomik istikrar ana amaç konumundadır. Yani bunlar, yeni kurumların inşası ve piyasa ekonomisi için yasal gereklilik, radikal anlamda özelleştirme uygulamaları ve işlerliği olan ekonomik düzenin sağlanması şeklinde sayılmaktadır (Berend, 2000: 1).
- ¹¹ Daha önce ifade edildiği üzere, ticari liberalizasyonun göstergesi olarak birçok ölçüt geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Bununla birlikte Berg ve Kruger (2003: 7-11), Sachs ve Warner (1995) tarafından geliştirilen kriterler başta olmak üzere diğer bazı ölçütlerin bir takım ölçüm problemleri taşımaları nedeniyle açıklığın doğrudan bir ölçüsü olan toplam dış ticaretin GSYİH içindeki payı ölçütünün kullanılmasının daha faydalı olabildiğini düşünmektedirler.
- ¹² Çalışma kapsamındaki bazı geçiş ekonomileri (Hırvatistan, Estonya, Litvanya, Slovakya, Azerbaycan, Bosna Hersek, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan) için veriler 1994 yılından sonra başlamaktadır. Bu ülkelere ait eksik veriler nedeniyle toplam 338 gözlem yerine 296 gözlemlerle analiz yapılmak durumunda kalınmıştır.
- ¹³ Bu ülkeler, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya ve Slovakya’dır.